

HÖGSKOLAN FÖR LÄRANDE
OCH KOMMUNIKATION
HÖGSKOLAN I JÖNKÖPING

Sippan som hjälpte mot allt.

**En studie runt det omfattande bruket av Dr Hjortons pulver som ägde rum i staden
Huskvarna och på fabriken Huskvarna AB.**

Catharina Andersson

C-uppsats i historia

61-90 hp

Höstterminen 2009

Examinator: Per-Göran
Johansson

Förord

Jag vill tacka dem som varit mig till stor hjälp i denna studie såsom anhöriga och andra som på något sätt kommit i kontakt med Dr Hjortons pulver och kunna förmedla minnen och tankar om bruket av detta till mig. Jag vill även tacka Gudmundsgillet i Jönköping för den information som gjorde att jag kunnat genomföra studien samt Husqvarna Vapenmuseum och dess personal för deras engagemang och visning av det som berörde ämnet. Jag vill också tacka Björn Lindeke på Apotekarsocieteten för samarbete och svar på e-mail.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

FÖRORD	2
1 INLEDNING	5
1.1 Val av ämne.....	5
1.2 Syfte och frågeställningar	6
1.3 Metod	6
1.3.1 Upplägg.....	6
1.3.2 Material	6
1.3.3 Urval till intervjuer.....	7
1.3.4 Undersökningsgenomförande	7
1.4 Källkritik.....	8
1.5 Tidigare forskning.....	8
1.6 Teori.....	9
1.7 Avgränsningar och problem.....	10
2 BAKGRUND	11
2.1 Doktor Hjorton kommer till Huskvarna	11
2.2 Tillkomsten av Dr Hjortons pulver	12
2.3 Omfattningen och bruket av Dr Hjortons pulver.....	13
2.4 Kurt Grimlunds upptäckt	15
2.5 Läkemedel och beroende	16
3 UNDERSÖKNING	17
3.1 Hur stor var omfattningen och bruket av Dr Hjortons pulver i Huskvarna?	17
3.2 Hur uppkom ett eventuellt beroende av Dr Hjortons pulver?	21
3.3 Hur minns människor Dr Hjorton och hans pulver?	23
3.3.1 Bosse.....	23
3.3.2 Jämförelser med fakta och kommentar	24
3.3.3 Harald	24
3.3.4 Jämförelser med fakta och kommentarer	26
3.3.5 Mariana.....	27
3.3.6 Jämförelser med fakta och kommentarer	28
3.3.7 Leif	29
3.3.8 Jämförelser med fakta och kommentarer	29
3.3.9 Sven	30
3.3.10 Jämförelser med fakta och kommentar.....	30
3.3.11 Bella	31
3.3.12 Jämförelser med fakta och kommentarer	32

3.3.13	Kerstin	33
3.3.14	Jämförelser med fakta och kommentar	34
3.3.15	Gun-Britt och Ola	34
3.3.16	Jämförelser med fakta och kommentarer	35
3.4	Vad var orsakerna till receptbeläggningen av Dr Hjortons pulver?	35
3.5	Vad blev följderna av receptbeläggningen av Dr Hjortons pulver?	37
4	RESULTAT OCH SAMMANFATTANDE REFLEKTIONER.....	38
5	KÄLLFÖRTECKNING	41
5.1	Personkällor	41
5.2	Elektroniska källor	41
5.3	Tryckta källor.....	42
5.4	Litteraturkällor	42

1 Inledning

I alla tider har läkare försökt hitta läkemedel som ska hjälpa människor att bli friska eller behålla sin hälsa. Människan har alltid haft stor tilltro till läkekonsten och de som utövar den. I de flesta fall slutar det väl, men det finns undantag där läkemedelsbiverkningar varit skadliga och i värsta fall slutat med döden. Den undersökning, som här kommer att följa, rör i allra högsta grad det sistnämnda och jag tycker att det passar utmärkt att inleda med ett citat ur en gammal bok som talar om just svårigheter på grund av okunskap.

”Vi kunna väl trygt antaga att största delen af de sjukdomar, hvilka nu för tiden hemsöka våra kroppar också redan i forntiden plågade våra förfäder; det är äfven naturligt att läkarna då för tiden med sin bristande kännedom om så väl organens anatomi som deras förrättningar, vid sina försök att bekämpa en sjukdom ej kunde annat än trefa i mörkret.”¹

1.1 Val av ämne

För nästan fyrtio år sedan begravdes min morfar efter en allt för tidig död. Dödsorsaken berodde på kronisk² njursvikt som lett till uremi.³ Hans njurar slutade till sist att fungera helt. Mer än så visste jag inte förrän fram till för några år sedan när jag fick höra talas om det utbredda bruket av ett speciellt pulver i Huskvarna och framför allt på Huskvarna AB där morfar jobbat i många år. Detta, pulver, skulle förorsakat mångas för tidiga död.

Den uppfattning jag fick när jag första gången fick höra talas om pulvret var att arbetarna i god tro trodde att det var en form av vitamin som hade en uppiggande effekt men att det egentligen rörde sig om en blandning som innehöll narkotikapreparatet amfetamin och att företagsläkaren ordinerade detta till arbetarna för att de skulle prestera mer på arbetet. Företagsläkaren skulle, enligt den utsago jag hörde första gången, ha varit en viss Dr Hjorton och pulvret var uppkallat efter honom eftersom han var upphovsman till det.

Jag har sedermera hört en hel del om detta Dr Hjortons pulver och dess bruk. Hur pulvret mer eller mindre styrde arbetare och många andras dagar i Huskvarna. Hur pulvrets bieffekter ledde till döden eller försämrad njurfunktion för många som brukade det samt att det rådde rena rama hysterin bland brukarna om pulvret någon gång var slut på apoteket, vilket hände ibland på grund av den stora efterfrågan.

Således fick jag intrycket av att det rörde sig om omedvetet narkotikabruk i stor skala beroende på dålig kunskap om vad amfetamin egentligen var för något och vad det kunde ställa till med Både för kroppen, omgivningen och framtiden.

Dock födde detta funderingar hos mig om hur det egentligen låg till med hela denna omtalade skandal eftersom jag hade svårt att tänka mig att någon individ kunde fungera socialt, i familjen och i arbetslivet samtidigt som de ägnade sig åt ett storskaligt missbruk av ett preparat som var baserat på narkotika. Alltså fick jag idén till detta arbete som jag hoppas ska bidra till ett visst klarläggande när det gäller Dr Hjorton och hans pulver både vad det gäller innehåll och användning i, framför allt, Huskvarna stad.

¹ Wieck, Ålund (1873-1875) s.217 (2009-11-23)

² *Kronisk= Innebär att sjukdomen varar längre och i de flesta fall minst 6 månader. Övre gräns finns inte vilket innebär att den kan vara livet ut. Motsatsen är akut.* FASS.se (2009-12-01)

³ *Uremi = urinförgiftning, som uppkommer vid njursvikt, är ett tillstånd med höga nivåer av urinämnen och andra kvävehaltiga produkter i blodet.* Nationalencyklopedin (2009-11-25)

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med detta arbete är att försöka klargöra orsakerna till, följderna av samt omfattningen av bruket av det ansett prestationshöjande preparatet Dr Hjortons pulver, som pågick från 1918 och fram till det receptbelades 1961 i Huskvarna, med vikt på Huskvarna AB:s arbetares bruk av pulvret.

Frågeställningarna jag valt för mitt arbete är följande:

- Vad var det som skapade den stora omfattningen av bruket samt beroendet av preparatet Dr Hjortons pulver i Huskvarna?
- Hur ser/såg några intervjuade människor, som var anhöriga eller på annat sätt hade anknytning till de som brukade pulvret, på bruket av Dr Hjortons pulver?
- Vad finns det för likheter/skillnader i det som berättas, av de intervjuade, och det som framkommer i fakta om Dr Hjortons pulver och bruket av det?
- Vad ledde till, och blev följderna av, att preparatet Dr Hjortons pulver receptbelades 1961?

1.3 Metod

1.3.1 Upplägg

Min uppsats är kvalitativ eftersom jag undersöker material som finns att tillgå runt ämnet såsom artiklar, böcker, avhandlingar, intervjuer och utställningar. Den kan även i viss mån ses som fenomenologisk, eftersom det i vissa intervjufall handlar om hur just den personen uppfattat vissa saker eller händelser de hört talas om. Fenomenologi handlar ju just om att studera uppfattningar.⁴

Till stor del skiljer sig inte min disposition från gängse men jag vill påpeka att jag har använt mig av samma material både i bakgrund samt undersökning till ganska stor del vilket kan leda till en del anvisningar åt olika håll i uppsatsen. Viktiga begrepp presenteras i fotnoter på relevanta ställen för att läsaren direkt ska få klarhet i texten.

Vidare har jag valt att göra jämförelser med framkommen fakta och kommentera detta efter varje intervju i undersökningsdelen, men också på en del andra relevanta ställen, vilket också då kan ses som ett delresultat. Detta för att ge ett bättre sammanhang.

Jag kommer även att reflektera över detta under resultatet och sammanfattande reflektioner där jag också jämför de olika svaren i intervjuerna samt resultatet av hela undersökningen med tidigare forskning.

1.3.2 Material

Jag har funnit en hel del material i boken *Tro, Hopp och Läkekonst*. I denna antologi skriver överläkare Magnus Carlsson, på Ryhov, om Dr Hjortons pulver och bruket av det.

Utdrag ur boken *300 år med sikte framåt - En bok om Huskvarna* som utgetts av Hembygdsföreningen i Huskvarna samt artiklar ur tidningen *Insyn*, en företagstidning på Huskvarna AB har kommit till användning.

⁴ Patel, Davidsson (2003) s.31

Vidare har boken *Bonniers Världshistoria* som skrivits av författaren, journalisten och politikern Sven Skomand använts i min bakgrund.

Text av Lars Östvall i Jönköping Läns museums bok om de kända Jönköpingsfotograferna *Foto Conny Rich / Conrad Sandberg, Jonny Sandberg* har också använts.

Vid kontakt med Gudmundsgillet, i Jönköping, fick jag också tips om deras årsböcker där det stod att läsa en del notiser gällande Dr Hjortons pulver. Dessa fanns att tillgå på stadsbiblioteket i Jönköping.

Jag har intervjuat ett antal människor som på något sett har haft anknytning eller har minnen av bruket och brukarna av Dr Hjortons pulver. Jag har inte lyckats finna någon att intervjua som själv var storbrukare av pulvret. Förmodligen är det väldigt få, om någon alls, av dessa som idag befinner sig i livet.

Kontakt med Rickard Bindberg, chef på Huskvarna fabriksmuseum, ledde till ett följande besök där och fotografering av det material som var tillgängligt i deras utställningslokaler gällande Dr Hjortons pulver. Detta material samt muntliga upplysningar som fickas vid besöket kommer att användas i arbetet.

Utav läkemedelsverket, som för övrigt var dåligt upplysta i ämnet, fick jag rådet att kontakta Apotekarsocieteten vilket är ett samfund som har mer information om gamla läkemedel. Detta råd fickas även av apoteket Svanen i Huskvarna som var det apotek som distribuerade Dr Hjortons pulver under den tid som det såldes men tyvärr inte har något kvar i sina arkiv om saken. Från Apotekarsocieteten kom en hel del användbara upplysningar.

Förutom de källor som beskrivs här har också använts ett antal Internetkällor som är relevanta för mitt arbete som exempelvis Huskvarna AB:s hemsida, Nationalencyklopedins, med flera. Även relevanta artiklar har kommit till nytta. Avhandlingar och uppsatser som använts, både i bakgrunden, undersökningen samt vid jämförelser, presenteras under rubriken tidigare forskning.

1.3.3 Urval till intervjuer

När det gäller mitt underlag för intervjuerna så har detta styrts av de kontakter jag lyckats knyta under arbetets gång samt den fördel som historia i förhållandevis närliggande tid har eftersom många som minns fortfarande lever.

Den före detta företagsläkaren som intervjuats tipsades mig genom samtal med Gudmundsgillet i Jönköping exempelvis.

Även kontakter med egna släktingar som är insatta i ämnet, och har minnen sen denna tid, har använts för att få information om hur dessa såg på saken.

Vidare har jag berättat för alla i min omgivning om det arbete som skulle genomföras och eftersom det rör sig om lokalhistoria så faller det sig naturligt att många känner till händelsen och har kunnat ge mig tips som leder vidare till personer som berörs av ämnet. När det gäller urval har jag försökt att använda mig av källor som ska ge en någorlunda bred och god bild av hur det allmänt sågs på bruket av Dr Hjortons pulver men även hur anhöriga såg på det. Urvalet har till slut tyckts mig passande.

1.3.4 Undersökningsgenomförande

Mycket av materialet har använts i både undersökning och bakgrund och många gånger har jag gått tillbaka till bakgrunden för att hitta svar på mina frågeställningar. Således har undersökningen genomförts genom att studera mycket av det som skrivits ned tidigare i arbetet ur annan synvinkel.

Apotekarsocieteten kontaktades på e-mail och där framkom en del intressant fakta från Björn Lindeke.

När det gällde urval av de frågor som skulle ställas till de som intervjuats så bestämde jag mig för att inte använda någon mall eftersom det kunde röra sig om olika uppfattningar om bruket av pulvret. Således ställdes bara en fråga på samma sätt till alla och det var: *Vad vet du om Dr Hjortons pulver?* Personen som svarade fick utveckla detta själv och sedan följdes svaren upp med eventuella individuella frågor. Sedan sammanställdes de svar jag fått. Redovisning av de individuella frågor som ställts till respektive person sker också i arbetet.

Vidare gjordes valet att använda påhittade namn till samtliga av de som intervjuats i detta arbete. Detta var önskvärt av många och därför ansåg jag att det var bättre att göra det överlag.

1.4 Källkritik

När det gäller de personliga intervjuerna i arbetet så måste hänsyn tas till den fenomenologiska aspekten. Det rör ju sig om uppfattningar som kan påverkas av relationer och bakgrunder. Många kanske har lättare att se eventuella problem eller brister hos dem som står längre ifrån dem själva än hos dem som står dem närmast vilket skulle kunna påverka de svar som framkommer.

Likaledes kan hänsyn tas till eventuella yrkesprofessioners påverkan av svar som framkommer. Böcker skrivna om läkare och läkemedel, av läkare, kanske ger en bättre historisk framtoning om saken än vad något annat gör exempelvis. Likaså kanske det kan vara svårare att kritisera någon inom den egna professionen än utanför.

1.5 Tidigare forskning

Avhandlingen av Kurt Grimlund, numera avliden före detta företagsläkare vid Husqvarna AB, har varit grundläggande för mitt arbete. Denna avhandling, *Phenacetin and renal damage at a Swedish factory* från 1963, utreder bruket av pulvret i Huskvarna med speciell anknytning till Husqvarna AB:s arbetare. Avhandlingen har använts i både min bakgrund och undersökning.

Grimlund påvisar bland annat ett starkt samband mellan den ökade dödligheten i njursjukdom och bruket av Dr Hjortons pulver på grund av att det innehåller fenacetin. Han beskriver också bakgrunden till bruket samt presenterar olika diagram som rör bruket. Han undersöker hur stor dödligheten är i uremi i Huskvarna mellan åren 1932-1961 och presenterar också en jämförelse, med bruket av preparat som innehåller fenacetin, med några andra svenska städer. Vidare klargör han möjliga orsaker till att bruket blev så stort på fabriken Husqvarna AB och varför han uppmärksammade hela affären och gjorde sin undersökning.

Camilla Olsson och Ulrika Persson vid socialhögskolan i Lund har gjort en undersökning, *Den intelligenta tabletten – en fallstudie om läkemedelsberoende*, som handlar om olika synsätt på läkemedelsberoende och om vilka människor som utvecklar detta beroende.

De kommer bland annat fram till att läkemedelsberoende är ett komplext fenomen som egentligen inte kan förklaras enkelt. De menar att det ska ses från olika sidor där det sociala, kulturella samt rådande livssituation kan vara en del av dessa.⁵

⁵ Olsson & Persson (2003) s. 40ff

Den numera avlidne Nils Bejerots (1921-1988), professor i psykiatri som arbetade för bland annat polisen i Stockholm, avhandling *Narkotikafrågan och samhället* beskriver olika missbruk och detta är då användbart för att klarlägga följderna av bruket av Dr Hjortons pulver alltså huruvida det handlade om missbruk eller inte samt i vilken form det kan beskrivas.

1.6 Teori

Dr Hjortons pulver gjordes från början som ett medel mot spanska sjukan enligt Kurt Grimlund.⁶ Detta står även att läsa i flera sammanhang och texter som rör ämnet. Eftersom de som överlevde denna sjukdom kände sig bättre efter intag av pulvret, och kände att deras prestationsförmåga ökade, så kan man anta att detta spred sig och kunde leda till att de som kände sig allmänt hängiga prövade om pulvret kunde hjälpa dem också. Således skulle detta kunnat leda till ett allmänt ökat bruk av pulvret.

Från 1920-talet blev det allt vanligare med ackordslöner, en löneform som huvudsakligen förekommer inom industrin där lönen beräknas utefter den enskilde arbetarens eller arbetslagets prestation, inom i första hand industrier. Detta system ökade hela tiden fram till 1960-talet då upp till hela 60 % i tillverkningsindustrin hade detta som gällande lönesystem. Betydelsen började sedan minska under 1970-80 talet.⁷

Ackordet innebar en stor press på arbetaren då det skulle hållas uppe så att inte lönen minskade. Detta tror jag kan ha haft betydelse när det gäller det ökade bruket av Dr Hjortons pulver bland arbetarna på Husqvarna AB. Arbetarna kände att de orkade jobba mer och tjäna mer. Ju mer pulver de tog desto mer tyckte de sig kunna prestera och detta ledde så småningom till ett beroende. Även Grimlund menar att bruket av pulvret till mycket berodde på att en ökad arbetsprestation ville uppnås.⁸

När det gäller missbruksfrågan så menar Nils Bejerot att det finns läkemedelsmissbruk som definieras som allt icke medicinskt bruk av läkemedel. Detta tror jag kan göras gällande i fallet Dr Hjortons pulver eftersom det verkar röra sig endast om jakten på en prestationshöjande effekt i de flesta fallen. Vidare menar Bejerot att läkemedelsberoende innebär det tillstånd av missbruk då beroende uppnås.⁹ Min teori är att de ingredienser som fanns i Dr Hjortons pulver kunde klassas som läkemedel, eftersom de såldes av apoteket, och därmed så skulle Bejerots kriterier passa väl in på förhållandena som förmodligen rådde i Huskvarna.

Med utgång av Olssons och Perssons undersökning tror jag att det går att spåra sociala, kulturella samt livssituationsorsaker till bruket av Dr Hjortons pulver även i Huskvarnas fall. Eftersom pulvret som brukades räknades till ett läkemedel så kan en tydlig parallell dras eftersom det är just läkemedelsberoende som Olsson och Persson undersöker.¹⁰

Omgivningen, både anhöriga och åskådare till bruket av Dr Hjortons pulver, borde ha blivit påverkade av dess utbredning och omfattning. Detta borde framgå när samtal förs med människor som på ett eller annat sätt berörts eller kanske till och med själva någon gång prövat pulvret. Min teori när det gäller detta är att många av dem som intervjuas kommer att koppla ihop pulvret med någon form av narkotika och därmed ett sådant missbruk när de ser på det dag. Förmodligen kommer också vissa sociala problem som uppstod i samband med pulverbruket framkomma.

⁶ Grimlund (1963) s.3

⁷ Nationalencyklopedin (2009-12-01) sökord: ackordslön

⁸ Grimlund (1963) s. 3

⁹ Bejerot (1969) s.39

¹⁰ Olsson & Persson (2003) passim

Vad det gäller följderna som ledde till att pulvret blev receptbelagt så kan detta förmodligen spåras till Dr Kurt Grimlunds avhandling om det farliga ämnet fenacetin som fanns i pulvret. När Grimlund framlade bevis för att dödlighet var en trolig utgång av bruket så torde detta ha lett till en mer restriktiv och kontrollerad hantering. Eftersom bruket, vid detta lag, var så utbrett så antar jag att reaktionen blev ganska så stor hos Huskvarnaborna. Speciellt arbetarna på Husqvarna AB måste ha reagerat kraftigt. Jag tror att protesterna var allmänt höga efter receptbeläggningen av medlet och att någon form av kompensation växte fram.

Det skulle verka naturligt om Husqvarna AB:s ledning såg det utbredda pulverbruket på arbetsplatsen som ett problem och därmed på något sätt försökte få bukt med det. Jag tror dock inte att det var så mycket bevänt med det i detta fall. Intressant är huruvida ett omtänkande sker när doktor Grimlund börjar undersöka om det inte kan vara pulvret som ligger bakom det ökade antalet njursjuka på Husqvarna AB. Min teori i det fallet är dock att Husqvarna inte lade så stor vikt vid engagemang i denna affär utan istället blev följderna av en receptbeläggning på pulvret, efter att skadligheten framkommit, ett försök till nedtoning av hela affären.

Vidare menar jag att media, i detta fall tidningen, har haft en roll när det gäller reaktioner och spridning av information som gäller farorna som bruket av Dr Hjortons pulver kunde innebära och därmed bidrog till ett beslut om receptläggning av pulvret.

1.7 Avgränsningar och problem

Det hade naturligtvis varit av stort intresse att göra en större undersökning, när det gäller bruket av Dr Hjortons pulver, som innefattat även Jönköping och Norrahammar som också präglats av större industrier liksom Huskvarna. Detta hade dock blivit för omfattande för detta arbete så jag har valt att koncentrera mig på Huskvarna eftersom bruket av pulvret var så omfattande och hade sin bakgrund där.

När det gäller problem som uppstått under arbetets gång så har det funnits en del. Det visade sig vara svårt att finna material till både undersökning och bakgrund beroende på att det inte finns så mycket att tillgå när det gäller detta ämne. Det gällde således att göra grundliga efterforskningar innan jag fann det material som jag använt. Vissa upplysningar, exempelvis från dödsorsaksregistret, som jag bett om skickades aldrig. Detta har försvårat arbetet.

När det gäller tidigare forskning så har jag inte funnit någon annan undersökning som berör just bruket av Dr Hjortons pulver än den som Kurt Grimlund gjort. Jag har därmed fått använda mig av forskning som berört annat missbruk och till stor del kan jämföras med den undersökning jag gör.

Det fanns också en hel del problem när det gällde tolkningar av innehållet i gamla avhandlingar och artiklar eftersom de innehöll en del termer som krävde utökat jobb för tolkning speciellt som det har rört sig om medicin till stor del. Bland annat var det svårt att finna bra upplysningar om ämnet fenacetin eftersom det inte används i några läkemedel i Sverige idag och är indraget från marknaden.

När det gällde artiklar som skrivits gällande Dr Hjortons pulver visade det sig vara svårt att finna dessa i Jönköpings Postens mikroarkiv, eftersom det finns en mycket begränsad sökmöjlighet, och detta innebär att det blir svårt att finna material om man inte har exakta uppgifter om införandet av artiklarna. Det vill säga år och datum. Jag fick därmed inte fram den informationen jag ville och fick söka artiklar på annat håll.

2 Bakgrund

2.1 Doktor Hjorton kommer till Huskvarna

Huskvarna var fram till 1971, då det vuxit sig så stort att det slogs ihop med Jönköping, en egen stad intill södra sidan av Vättern.¹¹ Huskvarna AB, som är viktigt för min undersökning, har varit ett stort och betydande företag i många år vilket har haft betydelse för Huskvarnas framväxt och expansion. Företaget är idag världens största tillverkare av motordrivna utomhusprodukter för skog, park och trädgårdsskötsel. De är dessutom ledande på världsmarknaden inom kaputrustning och diamantverktyg för byggnads- och stenindustrierna. 2008 var koncernens omsättning 32,3 miljarder kr och det genomsnittliga antalet anställda var ca 15 700 personer. Största marknaderna är USA och Europa. Koncernen har produktionsanläggningar och försäljning i över 100 länder.¹²

Den stora expansion som företaget genomgick under många år hade förmodligen stor betydelse för arbetarnas situation samt de krav som ställdes på dem när det gällde produktion. Det började 1689 när delar av Jönköpings gevärsfaktori flyttades för att Huskvarnaåns vattenkraft skulle utnyttjas.¹³ Detta kom att påverka hela omgivningen och befolkningen började strömma till för att jobba på Huskvarna Vapenfabrik.¹⁴

De utökade hela tiden sin produktion och var den dominerande arbetsplatsen i Huskvarna. Samhället växte och 1903 började Huskvarna AB även tillverka motorcyklar.¹⁵ Nu hade samhället, på grund av fabriken, vuxit sig så stort att en läkare ansåg sig kunna flytta dit och öppna praktik. Detta kom att få betydelse för staden och vapenfabriken många år senare.

År 1903, närmare bestämt den 30 september, stod att läsa i den Jönköpingsutgivna tidningen Smålands Allehanda ett tillkännagivande. På första sidan bland diverse annonser stod att Dr H, Hjorton, öppnat mottagning på fotograf Appelblads gård i Huskvarna och hade mottagningstid mellan kl 9-11 på förmiddagarna samt att densamme gjorde resor till landet.¹⁶ Denne, för Huskvarnaborna helt okända doktor, var en glädjande nyhet eftersom Huskvarna inte tidigare haft en egen doktor utan varit hänvisade till den läkare som kom två gånger i veckan från Jönköping.¹⁷

Herman Hjorton föddes i Östergötland, närmare bestämt i Kvillinge, den 10 maj 1869. Hans far var präst. Han avlade studentexamen i Linköping år 1890 och kom sedan till Uppsala där han skrevs in vid den medicinska fakulteten. Eftersom man på den tiden först läste ämnen som medicinstudenter idag slipper så ledde hans studier fram till något som kallas medikofilen¹⁸ år 1892. Därefter fortsatte han sina studier och blev legitimerad läkare 1903. Därmed var det en rätt så oerfaren läkare som öppnade praktik i samhället Huskvarna.¹⁹ Dr Hjorton blev snabbt omtyckt förmodligen för att han blev känd för sin outtröttlighet. Han var beredd att rycka ut när som helst på dygnet för att hjälpa sjuka människor.²⁰

¹¹ Nationalencyklopedin (2009-12-01) sökord: Huskvarna

¹² Huskvarna (2009-12-04)

¹³ Cyber City (2009-12-01)

¹⁴ Nationalencyklopedin (2009-12-01) sökord: Huskvarna

¹⁵ Huskvarna (2009-11-03)

¹⁶ Carlsson (2002) s.46

¹⁷ Ibid s.46

¹⁸ *Medikofilen = medokofilosofisk examen som fanns fram till 1907 var en förberedande medicinsk examen som innehöll vissa ämnen i fil.kand. (filosofie kandidat examen)* Nationalencyklopedin (2009-12-03) sökord: medikofil

¹⁹ Carlsson (2002) s.46

²⁰ Bergenblad & Hallestig (1989) s. 123

Hjorton hade också ett mycket enkelt sätt. Fortfarande idag, nästan ett sekel senare, finns det minnesbilder i Huskvarna av honom som doktorn som var som en medmänniska och behandlade alla, rik som fattig, lika. Om nöden var stor hos någon tog han inte betalt utan smusslade in en sedel under kudden hos den sjuke innan han gick. Dr Hjorton vårdade inte bara sjuka utan intresserade sig också för hygieniska frågor, var medlem i skolfullmäktige och ville få folk att dricka brunnsvatten. Det fanns nämligen en naturlig källa i närheten av Huskvarna AB som efter analys 1895, gjord av en verkmästare på företaget, visat sig vara närmast överensstämmande med brunnsvattnet i Ramlösa och Medevi.²¹ Den gode doktorn var således en engagerad man som försökte göra så mycket gott som möjligt i samhället.

Hans verksamhet ledde också till att ett apotek öppnades i Huskvarna som stod färdigt 1906 i ett nybyggt hus på Rosenborgsgatan 24.²² Dr Hjorton flyttade också sin verksamhet och bostad till samma fastighet.²³

Tack vare den driftige chefen på Huskvarna AB, Wilhelm Tham som satte Huskvarna AB på världskartan, så blev Huskvarna först Köping 1907 och sedan stad 1911. Dr Hjorton måste ha haft fullt upp i Huskvarna som då växt från 1200 invånare 1880 till nästan 6000 invånare.²⁴ Med andra ord så var det nog rätt ort att öppna sin praktik på även om det inte går att utröna, han verkade inte ha några tidigare relationer dit, varför han valde just Huskvarna när han landade med sin hustru Ingeborg och deras halvårsgamla dotter Gertrud 1903.²⁵

2.2 Tillkomsten av Dr Hjortons pulver

Från Spanien spred sig nyheten, på hösten år 1918, att tusentals människor dött i en ny svårartad influensa som därmed fick namnet Spanska sjukan. Sjukdomen spred sig snabbt över hela världen och miljontals människor fick sätta livet till. Den nöd och svält som följde första världskriget förstärkte effekten. Till skillnad från andra influensaformer drabbade denna form särskilt unga och friska människor.²⁶

Denna sjukdom, som räknades som pandemi²⁷, bedömdes leda till 20 miljoner människors död. En nyare undersökning har dock beräknat att antalet offer kan ha varit mellan 50-100 miljoner. I Sverige beräknas ca 35 000 människor ha dött under den stora epidemin mellan 1918-1919. Under 1920, när ett ytterligare utbrott kom, dog ca 3000 till. De drabbade var oftast mellan 20 och 40 år. Influensan ledde vanligen till en lunginflammation, vars häftighet ledde till döden.²⁸

Huskvarna drabbades också av Spanskan, som Spanska sjukan kallades. Familjer drabbades hårt och dödsannonserna i dagspressen var många. Svarta rubriker om epidemins framfart präglade tidningarna under hösten 1918. Läkare kunde bara titta på när den härjade eftersom inget botemedel stod att finna. Detta gällde också Dr Hjorton, som förmodligen lärt sig ett och annat om medicinkomposition i Uppsala.²⁹

²¹ Bergenblad & Hallestig (1989) s. 123

²² Östvall (2008) s.29

²³ Carlsson (2002) s.46

²⁴ Cyber City (2009-12-01)

²⁵ Carlsson (2002) s.46

²⁶ Skovmand (2003) s. 379

²⁷ *Pandemi = epidemi som sprids över världsdelar* Nationalencyklopedin (2009-12-05) sökord: pandemi

²⁸ Nationalencyklopedin (2009-12-05) sökord: spanska sjukan

²⁹ Carlsson (2002) s.47

Kommunikationerna fungerade sakta efter kriget och någon antibiotika fanns inte att tillgå än. För att lindra den intensiva muskelvärk som uppstod hos de som smittats av Spanskan rekommenderade Dr Hjorton ett pulver han själv sammanställt innehållande ämnena fenacetin³⁰, fenazon³¹ och koffein³². Utav dessa hade fenacetin och fenazon funnits med sedan 1901 i den svenska officiella läkemedelsförteckningen, *Svenska farmakopéén*, som upprättats av medicinalstyrelsen.³³ När det gällde koffeinet så var användningen av detta betydligt äldre. Efter uppmaning analyserade en tysk kemist vid namn Runge år 1819 kaffe och upptäckte koffeinet som han lyckades isolera ur kaffet bara några månader senare.³⁴

De som mot alla odds överlevde Spanska sjukan kände att de återhämtade sig och kände sig starkare, under konvalescenstiden efter sjukdomen, när de intog Dr Hjortons pulver. Även friska människor kände sig starkare när de tog av det. Snart började detta sprida sig i den lilla staden Huskvarna. Pulvret, som gav tillfällig lindring, skulle sköljas ner utblandat i lite vatten och ökade snabbt sin popularitet.³⁵

Dr Hjorton fyllde 50 år 1919 och hyllades som en hjälte med en stor fest på Idrottshuset i staden. Många dyrbara gåvor överlämnades och skolbarnen sjöng. Det hade även gjorts en insamling i staden och på fabriken till en fin gåva till den doktor som var respekterad och älskad av alla.³⁶

Endast fyra år senare, den 8 maj 1923, hände något mycket oväntat. Dr Herman Hjorton dör i en hjärtinfarkt. Detta kort innan han skulle fira sin 54 årsdag.³⁷ Den närmast legendariske läkaren stupade på sin post eftersom han, på cykel, var på väg till en patient när det hände.³⁸ Hela bygden sörjde och doktorn fick den, genom tiderna, största begravning som tillskrivs stadens historia. I procession fördes kistan från hem till kyrka och gatorna kantades av invånare och fabriksarbetare. Massor av tal hölls och blomsterfånget var enormt. Arbetare från Huskvarna AB bar kistan till gravstenen och en gravsten restes senare med inskription om de outtröttliga gärningar som han genomfört. Hans berömda pulver fortsatte dock att tillverkas och försäljningen ökade ständigt.³⁹

2.3 Omfattningen och bruket av Dr Hjortons pulver

Som jag tidigare nämnt så började Dr Hjortons pulverns verkningar sprida sig i Huskvarna. Snart var det allmänt känt att pulvret stärkte krafterna hos de som intog det. De få läkare som fanns noterade knappast ökningen av bruket eftersom pulvret fanns att köpa receptfritt på apoteket och det fanns heller ingen gräns för hur mycket man kunde köpa. Konsumtionen ökade stadigt. Många familjer kunde inte tänka sig att börja dagen utan att inta lite Dr Hjortons pulver. Gradvis så spreds sig även mirakelmedicinen i resten av landet. Inom medicinska cirklar såg man på saken som något av ett skämt och menade att bruket bara var en dålig vana.⁴⁰

³⁰ Fenacetin = effekter: smärtstillande och febernedsättande medel Nationalencyklopedin (2009-12-07) sökord: fenacetin

³¹ Fenazon = effekter: smärtstillande, febernedsättande samt inflammationshämmande medel Nationalencyklopedin (2009-12-07) sökord: fenazon

³² Koffein = effekter: uppiggande, hjärtstimulerande, luftrörsvidgande och vätskedrivande Nationalencyklopedin (2009-12-07) sökord: koffein

³³ Ljungqvist (1965) s.209

³⁴ Winberg & Bealer (2002) passim

³⁵ Carlsson (2002) s. 47 ff

³⁶ Ibid

³⁷ Ibid s.48

³⁸ Bergenblad & Hallestig (1989) s. 123

³⁹ Carlsson (2002) s.48

⁴⁰ Grimlund (1963) s.3

Även arbetarna på Husqvarna tyckte att de blev starkare och snabbare i fingrarna om de tog några pulver varje dag. De märkte också att muskelvärk och ledvärk lindrades samt den huvudvärk som ständigt gjorde sig påmind och som berodde på slamret och kisandet med ögonen vid finmekanist arbete. De märkte också att tröttheten försvann. När ackordet infördes märkte man också att förtjänsten steg eftersom pulverintaget gjorde att det gick att arbeta i högre tempo. Det syntes bara fördelar med detta pulver. Försäljningen av påsarna med pulver, som lokalt börjat kallas för *sippor*, fortsatte stiga.⁴¹

En busschaufför i Jönköping 1923, Lövgren, var också lackerare på Husqvarna AB. Efter detta arbete satte han sig bakom ratten på bussen med en kaffetermos i ena rockfickan och ett paket smörgåsar i den andra. I västfickan låg några påsar Dr Hjortons pulver som gjorde att han klarade av de långa arbetsdagarna.⁴²

Det blev lika vanligt att erbjuda någon en sippa som att bjuda på en cigarett eller en pris snus. Den äldre generationen bland arbetarna på Husqvarna AB menade att det första en nyanställd skulle lära sig var att gå till apoteket för att köpa sippor till dem och ibland fick de en påse själva som dricks.⁴³

Vid besök hos någon sjukling som var inlagd på lasarettet, eller låg hemma, var en påse pulver lika uppskattat som gåva som choklad, frukt eller blommor vilken sjukdom man än hade. Ofta gav man bort påsar med pulver lite finare inslaget som födelsedagspresent. Nyanställda på Husqvarna AB fick också rådet, av de som varit där längre, att de behövde sipporna för att klara av att hålla uppe ackordet och inte sänka sin inkomst. Det var även ett kriterium för erfarna pulverbrukare att kunna ta pulvret utan att blanda i vatten även om det var accepterat att detta kunde vara farligt. Dock ansågs riskerna elimineras när vatten intogs efteråt. .⁴⁴

Nya arbetare fick således också lära sig att ta pulvret utan vatten eller att blanda det med smöret på smörgåsen. Det förekom också ett betydande överbruk i hemmen i Huskvarna. Det blev svårare och svårare för apotekspersonalen i Huskvarna att hinna med att leverera sipporna. De fick ta hjälp av apoteken i Gränna och Jönköping. Pulvret bereddes för hand och trots snabba fingrar och olika apparater för att packa pulvret i påsar (*på apoteksspråk kallades dessa påsar för kapslar*) med så var det ibland omöjligt att få tag på sippor. Detta ledde till att ett system utvecklades som innebar bulvanaffärer och att hamstring av påsar förekom.⁴⁵

De restriktioner som fanns under andra världskriget och ett tag efteråt, angående import, gjorde att det var brist på många mediciner i landet. Således drabbade detta även de som brukade Dr Hjortons pulver. Fenacetin och mediciner som innehöll detta var ransonerade och apoteket i Huskvarna samt de i omgivande städer stod inför ett stort problem när de inte fick tillräckligt mycket leveranser av det som behövdes för att sammanställa Dr Hjortons pulver. I och med att pulvret tagits upp i Apotekarnas Formelsamling så kunde det dock beredas på alla landets apotek och många av pulverbrukarna fann det nödvändigt att få sitt pulver med post från andra apotek i städer där bruket inte var så stort. Detta skedde således och apoteken i hela Sverige började sända pulver till Huskvarnaborna. Från Kiruna, ända upp i norr, till Malmö längst i söder.⁴⁶

Under slutet av 1950-talet maximerades försäljningen av Dr Hjortons pulver i Huskvarna. På apoteket Svanen såldes i genomsnitt 8000 påsar om dagen.⁴⁷

⁴¹ Carlson (2002) s. 48

⁴² Gudmundsgillet Årsbok (1986)

⁴³ Grimlund (1963) s.3

⁴⁴ Ibid

⁴⁵ Carlsson (2002) s.48

⁴⁶ Grimlund (1963) s.4

⁴⁷ Carlsson (2002) s.48

På Husqvarna AB låg det tomma påsar som vittnade om dagens intag över hela fabriken efter arbetsdagens slut. Dessa sopades upp och dagen efter var det samma sak igen. Påsarna, eller kapslarna, som pulvret packades i hade förtryckt text. Tillverkningen skedde på en firma i Sjöbo, i Skåne. En som var nyanställd på denna firma trodde att det blivit något fel på beställningen från apoteket Svanen i Huskvarna och tyckte det var bäst att kontrollringa för att kolla beställningen. De hade nämligen beställt en miljon kapslar och normala beställningar var bara på något tusental. På apoteket svarade man att detta ”stämde minsann” och att de snart skulle höra av sig igen eftersom dessa kapslar bara torde räcka för ett kvartal. Således fick även de anställda på denna firma jobba som besatta, liksom de som arbetade på apoteken i Huskvarna med omnejd.⁴⁸

En 28-årig Husqvarna-arbetare, som 1957 var inlagd för observation på Jönköpings lasarett, uppgav att han brukade börja dagen med att inta fem sippor av Dr Hjortons pulver på fastande mage för att sedan inta fem påsar till under dagen. Blåtonade munnar och ögonvrår syntes på många storförbrukare och en del hade hela ansiktet svagt lilafärgat.⁴⁹

2.4 Kurt Grimlunds upptäckt

I början av 1950-talet anställs den förste företagsläkaren på Husqvarna AB, Kurt Grimlund, efter att ett skyddsombud påtalat behovet av en sådan. Han hade innan dess arbetat på Medicinska Kliniken på länssjukhuset i Jönköping och redan där märkt att antalet individer som utvecklat uremi var betydligt högre än man kunde förvänta sig. Någon förklaring till detta fanns inte att tillgå. Grimlund var en noggrann doktor och hade noterat vissa forskningsresultat som gjorts.⁵⁰

Under en läkarkonferens 1951 i USA där smärtstillande medel diskuterades så kom just fenacetin, som fanns i Dr Hjortons pulver, och eventuella skador det kunde ge att diskuteras flitigt. Dock rapporterades endast två fall där individen fått något som kallas agranulocytosis⁵¹ vilket innebär att en försämring av immunförsvaret kunde inträffa efter en period av användande. Annars skulle medlet i stort sett ha den effekten som andra febernedsättande och smärtstillande medel hade på kroppen och att det till och med var mindre risk för påverkan som kunde leda till andningsproblem än det fanns med många andra substanser.⁵²

Dock kom det 1953 en annan rapport från Schweiz där det klart framgick ett samband mellan fenacetinanvändning och kronisk interstitiell nefrit som är en njursjukdom som sätter ner funktionen hos njurarna och leder till högt blodtryck. Denna rapport ledde till en intensiv forskning i Schweiz, Danmark och andra europeiska länder gällande fenacetin vilket också ledde till att ett samband mellan långt bruk av fenacetin och papillär nekros, som kunde innebära tumörer och avstötningar av njurfunktioner, upptäcktes.⁵³

Grimlund, som kände till det stora bruket av sippor på Husqvarna AB samt att dessa innehöll fenacetin, såg genast ett samband när han kopplade ihop detta med forskningsrapporter han tagit del av.⁵⁴

⁴⁸ Carlsson (2002) s.48

⁴⁹ Husqvarna Fabriksmuseums utställning (2009-10-12)

⁵⁰ Carlsson (2002) s.49

⁵¹ *Agranulocytosis = stor minskning av granulocyter som är en typ av vita blodkroppar och som gör att immunförsvaret nedsätts* Medicom.com (2009-12-10)

⁵² Grimlund (1963) s.4

⁵³ Ibid

⁵⁴ Carlsson (2002) s. 49

Dessutom var antalet fall av njurskador ovanligt stora just bland fabriksarbetarna på Husqvarna. Grimlund menade att medicinalstyrelsen inte receptbelagt medlet därför att de inte var medvetna om fenacetinets farlighet. Han påbörjade därmed den undersökning som kom att pågå i många år i samarbete med länslasarettet i Jönköping.⁵⁵

Grimlund gjorde en retrospektiv undersökning av individer som drabbats av uremi, han tittade alltså tillbaka på saker som redan skett, och upptäckte att 80 % av dessa hade arbetat på Husqvarna AB. Han ville nu göra en enkätundersökning på fabriken men det visade sig bli svårt att få till då han mötte motstånd då arbetarna ogärna ville prata om sitt bruk av Dr Hjortons pulver. Efter noggrann information kunde han få igång undersökningen 1958 i kombination med hälsokontroller. Resultatet visade att 65 % av de som var njursjuka var brukare av Dr Hjortons pulver och benämndes därmed som PT-takers (phenacetine takers), fenacetinbrukare.⁵⁶

Efter att Grimlund presenterat sin undersökning i New York 1960 reagerade medicinalstyrelsen äntligen, fast med en viss tröghet. År 1961 receptbelades alla preparat som innehöll fenacetin. Konsumtionen sjönk drastiskt. I stället började Koffazon⁵⁷ i pulverform säljas till Huskvarnaborna som konstigt nog inte protesterade så mycket. Skillnaden på medlen var egentligen bara att fenacetinet var borta.⁵⁸ Grimlund hade därmed också belyst och hjälpt till att stoppa missbruket i Huskvarna.⁵⁹

År 1978 kallades Grimlund till Uppsala universitet för att ta emot medicine hedersdoktor för sin upptäckt i Huskvarna. Han tillbringade sin ålderdom i spanska Alicante och avled där 1987.⁶⁰ Tilläggas bör att fenacetin blev helt indraget inom medicin av medicinalstyrelsen 1983. Orsak? Det förorsakade kronisk njursvikt.⁶¹

2.5 Läkemedel och beroende

Den kan vara på sin plats att ge en kort bakgrund gällande de kriterier som gäller och gällde om läkemedel och beroende eller missbruk innan vi övergår till undersökningen eftersom en del av denna kommer att beröra ämnet. Det är också av vikt för att kunna avgöra om bruket av Dr Hjortons pulver i Huskvarna var ett rent missbruk som kan räknas som drogrelaterat.

När det gäller läkemedel så menar WHO, World Health Organisation (Världshälsoorganisationen), att ett beroende kännetecknas av abstinensbesvär⁶² samt ett behov av allt högre doser samt en oförmåga att sluta använda eller begränsa användandet av läkemedlet. Om ett ämne är beroendeframkallande så påverkas alltså hjärnans så kallade belöningssystem och ger brukaren en känsla av välbehag. Detta leder då till ett psykiskt och fysiskt sug efter ämnet samt abstinensbesvär när bruket upphör.⁶³

⁵⁵ Bergenblad & Hallestig (1989) s.123

⁵⁶ Carlsson (2002) s.49

⁵⁷ *Koffazon = ett smärtstillande medel med enbart fenazon och koffein som verkningsmedel.* FASS.se (2009-12-20)

⁵⁸ Carlsson (2002) s. 49

⁵⁹ Husqvarna fabriksmuseums utställning (2009-10-12)

⁶⁰ Carlsson (2002) s.49

⁶¹ FASS.se (2009-12-01)

⁶² *Abstinensbesvär = att lida av återhållsamhet. Det vill säga man får besvär p g a att man avhåller sig från något oftast en drog, tobak eller läkemedel.* Malmström, Györki, Sjögren (1979) s.14

⁶³ Läkemedelsverket.se (2009-12-12)

WHO:s gamla definitioner av narkotika gällde främst opiumgruppen där morfin och heroin ingår samt även cannabispreparat, hasch, marijuana och kokain. Kriterierna för narkomani var följande 1950⁶⁴:

- 1) ett obetvingligt (overpowering) behov eller begär (tvång) att fortsätta att ta medlet och att skaffa det till varje pris (by any means) ;
- 2) en tendens att öka dosen;
- 3) ett psykiskt (psykologiskt) och ibland fysiskt beroende av medlets verkningar.⁶⁵

Det var dock sen tidigare känt att en rad andra läkemedel kunde ge liknande symptom som de ovan, fast lindrigare än vid narkomani, varvid WHO införde begreppen vanebildning och vanebildande medel 1957. Detta dock först vid större doser och en längre tids användning ska då tilläggas och oftast var abstinensbesvären psykiska menade man. De eventuella besvären drabbade mer individen själv än samhället hävdades, till skillnad mot narkomani. De bägge tillstånden sammanslås 1964 av WHO och beroendebegreppet introduceras vilket benämns drugdependence på engelska och har översatts till läkemedelsberoende på svenska.⁶⁶

Detta innebar då ett tillstånd där en upprepad tillförsel av ett läkemedel sker. Dock föregås detta beroende av en typ. Exempelvis beroende av morfintyp, kokaintyp eller vad det rörde sig om för medel. Kriterierna för beroendebegreppet blev följande:⁶⁷

- 1) Tvång att till varje pris fortsätta att ta medlet.
- 2) Psykiskt beroende.
- 3) Fysiskt beroende ofta förekommande.
- 4) I regel abstinenssymtom av psykiskt eller fysiskt slag om tillförseln avbryts.⁶⁸

En narkotikakommitté som tillsattes 1967, i Sverige, menade att läkemedelsmissbruk var ett sammanfattande begrepp för allt icke medicinskt bruk av läkemedel och att läkemedelsberoende betecknar det tillstånd där ett beroende av läkemedlet uppstått.⁶⁹ Detta var visserligen några år efter att Dr Hjortons pulver brukades i Huskvarna men ändå så nära i tid att det kan ha påverkat de senare inställningar till bruket som gjordes och kommittén var förmodligen insatt i WHO:s tidigare kriterier.

3 Undersökning

3.1 Hur stor var omfattningen och bruket av Dr Hjortons pulver i Huskvarna?

I bakgrunden, s.13 och 14, beskrivs hur Dr Hjortons pulver ganska så fort ökade i popularitet i Huskvarna samt spred sig till Huskvarna AB.

⁶⁴ Bejerot (1969) s.19 ff

⁶⁵ Ibid

⁶⁶ Ibid s.23

⁶⁷ Ibid

⁶⁸ Ibid

⁶⁹ Ibid s.25

Ett annat tecken på ökningen går också att läsa ut i Grimlunds avhandling genom de ökade dödsfallen i uremi. Grimlund tittade på antalet dödsfall av denna orsak i Huskvarna mellan 1932 och fram till 1961 i tioårsperioder. Mellan 1932-1941 var antalet döda i uremi strax över 4 procent av de sammanlagda dödsfallen. Mellan 1942-1952 hade det stigit till nästan 5,5 procent och slutligen mellan 1952-1961 var det uppe i över 6,5 procent.⁷⁰

Grimlund har också jämfört med staden Fagersta, som han också använder i en annan jämförelse med kvantitet av pulveranvändande med fenacetin i sex svenska städer, och här är dödligheten i uremi runt 2 procent under hela den period han undersökt.⁷¹ Skillnaden är markant.

Den verkliga stegringen av pulverbruket verkar ha skett efter andra världskriget eftersom arbetstempot hela tiden höjdes och industrin krävde allt större och större produktion av sina arbetare. Grimlund menar här att detta är till följd av en ökad konkurrens på världsmarknaden men också omfattningen av den snabba teknologiska utvecklingen som också krävde större tillsyn och mentala färdigheter från operatörerna. Enbart fysisk styrka och ansträngning verkade ge en allt mindre utdelning. De personer som lyckligtvis var utrustade med de fysiska aspekterna men med en intelligens under genomsnittet befann sig i en sämre situation.⁷²

Dessa sjönk gradvis undan i bakgrunden när utnämningar till mer ansvarsfulla poster, som betingade högre löner, gjordes. De blev således rädda av sina arbetskamrater att ta några pulver som de försäkrade skulle ge en massa ökade fördelar. Ännu en pulverbrukare var skapad.⁷³

Det verkar som om omfattningen av bruket nådde en form av klimax i slutet av 1950-talet. I den undersökning, som avser fenacetinbruk 1959, där Grimlund jämför de sex städerna Huskvarna, Jönköping, Eskilstuna, Avesta, Fagersta och Västerås finns intressant information. Huskvarna hade då 13,000 invånare och toppar listan klart. Konsumtionen ligger på 700 kg fenacetin om året. Vilket innebär 54 g per invånare och år. Västerås (74,700 invånare) och Fagersta, som med sina 15,000 invånare är bäst att jämföra med Huskvarna av de sex städerna, låg bägge lägst med 5,3 g per person. På andra plats kom Jönköping (45,000 invånare) med 23,6 g per person sedan Eskilstuna (57,000 invånare) med 8,5 g per person och år. Avesta med 10,400 invånare låg på 6,0 g per person och år.⁷⁴ Huskvarna är således en stad där konsumtionen ligger långt över de övriga. Det var dock i huvudsak Huskvarna och Jönköping som just Dr Hjortons pulver brukades. Det fanns andra liknande pulver med fenacetin. Med exakt samma komponenter kunde exempelvis preparatet köpas under namnet Möllers pulver i Eskilstuna.⁷⁵

Vid en närmare titt på uremidödligheten i Huskvarna mellan 1952-1961, i Grimlunds avhandling, så var det sammanlagt 87 personer som avled. 68 män och 19 kvinnor. Hela 54 stycken var Huskvarna AB arbetare men endast 35 av dem var bevisade Dr Hjortons pulverbrukare.⁷⁶ Dödligheten stiger efter 1958 och är störst 1960. Enligt Grimlund så var sjukdomsförloppet relativt hastigt. Från mindre än ett år och inte mer än tre år från insjuknande till död⁷⁷ vilket även detta tyder på ett klimax av bruket i slutet av 1950-talet eftersom antalet dödsfall var som störst 1960 under den undersökta perioden och mindre 1961 då pulvret även blev receptbelagt.

⁷⁰ Grimlund (1963) s.8

⁷¹ Ibid

⁷² Ibid s.23

⁷³ Grimlund (1963) s.23

⁷⁴ Ibid s.8

⁷⁵ Insyn, nr.3 (1959) s.17

⁷⁶ Grimlund (1963) s.5

⁷⁷ Ibid s.6

Björn Lindeke skriver följande när det gäller bruket av Dr Hjortons pulver i Huskvarna:

”I trakterna kring Jönköping-Huskvarna med omnejd, med högt religionstryck, (frimicklarna) och förbud och motvilja mot alkohol och supande tog man i stället för spriten till Hjortons pulver som ett uppiggande berusningsmedel. Detta ledde till ett lokalt missbruk som kan klassas som ett beroendemisbruk och som kom att leda till en hög frekvens av njurskador. Detta uppmärksammades bl a av läkare knutna till Huskvarna.”⁷⁸

Berusningsaspekten går inte att finna i Grimlunds avhandling. I stället finner vi andra orsaker till att brukarna av pulvret började med det men också varför de fortsatte. Här är det arbetarna själva som redovisat orsakerna runt 1958.⁷⁹

Flest började på grund av smärtor och på andra plats kom ändrade arbetsuppgifter. Sedan kom skiftarbete, påverkan av arbetskamrater, högt ackordtempo och trötthet. Sist kom nyfikenhet, obekväma orsaker, förkylning samt monotont arbete. Dock var det många som lämnade svaret andra orsaker, än de som nämns här. Detta alternativ kom på samma plats som påverkan av arbetskamrater.⁸⁰ Kanske är det denna grupp som passar in på Björn Lindekes beskrivning ovan. Kanske var det i berusningssyfte dessa tog pulvret.

Varför fortsatte de då? Grimlund fick den största svarsfrekvensen på högt ackordtempo här. Sedan kom fortsatt användande av vana, trötthet, smärta, dålig ventilation på arbetsplatsen, skiftarbete och sist låga löner som orsak.⁸¹

Annat som framgår som intressant för omfattningen av bruket är kostnaden. Enligt Grimlund betalade de 13,000 invånarna i Huskvarna ca 200,000 kr per år för Dr Hjortons pulver. Med utgång av dessa siffror, samt klimax på en försäljning av 8000 påsar per dag⁸², kostade ett pulver omkring 10 öre. De som var storbrukare betalade antagligen runt 6000 kronor sammanlagt under de år de brukade och den normala kostnaden låg på omkring 300-400 kr årligen.⁸³ Detta var mycket pengar 1958 då den genomsnittliga lönen för en industriarbetare låg på 12,475 kr om året.⁸⁴ Dessutom betalade brukarna många gånger extra pengar till bulvaner och hamstrare när pulvret var slut på apoteket.⁸⁵ För att få en uppfattning om vilken omfattning det handlar om så gör vi en jämförelse med dagens penningvärde där då 200,000 kr år 1958 har samma värde som 2 258,500 kr år 2009.⁸⁶

Vidare står också att finna det faktum att många struntade i att gå till läkare med sina bekymmer vid sjukdom och förlitade sig helt på pulvrets egenskaper. Dessutom finns en annan aspekt på bruket av pulvret som är intressant. Brukarna ville inte köpa preparatet eller liknande i tablettform som var billigare därför att det sades att tabletter inte hade den effekten som pulvret.⁸⁷

Vid en titt på Bejerots avhandling kan man även finna ytterligare en orsak som skulle kunna påverka inställningarna till pulverbruket när det gäller omfattningen och koppla detta till vad Bejerot kallar en epidemisk toxikomani. Här används ordet toxikomani som ett substitut för missbruksberoende, vilket är vanligt, men det är lätt att koppla det till ordet toxicitet som anger hur giftigt ett ämne är.⁸⁸

⁷⁸ Lindeke, Björn (2010-02-03)

⁷⁹ Grimlund (1963) s.9

⁸⁰ Ibid

⁸¹ Ibid

⁸² Uppges i bakgrunden s.14

⁸³ Grimlund (1963) s.22

⁸⁴ Ekonomihögskolan i Lund (2010-02-05)

⁸⁵ Grimlund (1963) s.23

⁸⁶ Portalen för historisk statistik (2010-03-05)

⁸⁷ Ibid

⁸⁸ Malmström, Györki, Sjögren (1979) s.574

Bejerot menar också att i Sverige har ordet epidemi kopplats till smittsamma farsoter men att det från början innebär något som omfattar något som drabbar många. Någon smittsamhet var det inte tal om. Vidare menar han att epidemiska toxikomanier förekommer om begreppet tas på internationell språkbruksnivå och inte avgränsas till svenskan.⁸⁹

Följande definitioner lämnar Bejerot för vad som skulle räknas som en epidemisk toxikomani:

- a) Snabb spridning
- b) Historisk avgränsning
- c) Geografisk avgränsning
- d) Etnisk avgränsning
- e) Åldersmässig avgränsning
- f) Kotteri-, grupp- och klientelavgränsning
- g) Modekänslighet för preparattyp
- h) Modekänslighet för administrationssätt⁹⁰

Jag anser att Huskvarnas pulverbruk stämmer in på samtliga punkter. Bejerot har gått närmare in på varje punkt.

När det gäller första punkten nämner han utbredningen av heroinet som exempel och spridningen och den ökade omfattningen av denna under en tid på ca femtio år.⁹¹ Det är samma tidsperiod som i Huskvarna, 1918 till maximering av bruket på slutet av femtioalet, och även om det inte gäller samma ämne så var det ursprungligen ett medicinskt användningsområde även för heroin.

I den andra punkten menar Bejerot att varje sådan här epidemi har en avgränsning i tiden samt att yttre omständigheter, såsom inställning till medlet med mera kan inverka⁹² och det anser jag kan göras gällande även för Huskvarna. Efter 1961 så förändras bilden och bruket av pulvret försvinner mer eller mindre.

När det gäller den tredje punkten så menar Bejerot att det är vanligt att sådana här epidemier får en geografisk avgränsning. Exempelvis en skola, en stadsdel, en stad eller ett land.⁹³ Detta tycker jag Huskvarna är ett tydligt exempel på. Bejerot menar också att avgränsningarna kan sprida sig och utökas med tiden.⁹⁴ Även detta har ju visat sig stämma, i och med spridningen till omnejden, när det gäller Dr Hjortons pulver.

Punkt fyra handlar om etnisk avgränsning. Vilket kan tyckas svårt i Huskvarnafallet. Bejerot har här gett ett exempel på olika sådana. Det kan gälla kriminella grupper, folkgrupper eller andra grupper.⁹⁵ Jag menar då att det lika gärna kan gälla för industriarbetare eller arbetarklass eftersom det, enligt vad jag kommit fram till i denna undersökning, var mest dessa som brukade pulvret på ett toxikomaniskt sätt. Det var den gruppen med tunga arbeten och deras familjer.

När det gäller punkt fem så menar Bejerot att olika missbruk sker i olika åldrar. När det gäller thinnersniffning, exempelvis, så sker detta mest bland tonåringar.⁹⁶ I vårt fall så sker bruket av Dr Hjortons pulver mest bland individer i arbetsför ålder under den tid då det maximeras, enligt de fakta som framkommit.⁹⁷

⁸⁹ Bejerot (1969) s.112

⁹⁰ Ibid s112 ff

⁹¹ Bejerot (1969) s.113

⁹² Ibid

⁹³ Ibid

⁹⁴ Ibid

⁹⁵ Ibid s.114

⁹⁶ Ibid

⁹⁷ Uppges i bakgrunden på s.14 och 15

Detta spektrum är dock relativt brett. Dessutom lär de äldre de yngre att bruka pulvret. Enligt Bejerot ändrar sig åldersavgränsningen med tiden. Från början kan det vara vanligast bland yngre men när preparatet funnits ett tag så sprids åldern på brukarna ut.⁹⁸Först gjordes ju Dr Hjortons pulver till åldergruppen 20-40 år eftersom det var de som drabbades av Spanska sjukan.⁹⁹Så med utgång av det Bejerot beskriver så stämmer alltså även denna punkt in.

I punkt sex menar Bejerot att en avgränsning sker till vissa grupper. Exempelvis började amfetamin brukas mest bland universitetsstudenter och cannabis användes i Jazzkottier, kretsar, och så vidare.¹⁰⁰ I vårt fall vill jag nog koppla detta till punkt fyra och lägga även arbetarkretsar här.

Punkt sju berör modekänslighet för administration. Bejerot menar att de epidemiska toxikomanierna har en hög modekänslighet när det gäller preparaten. Det ska vara ett visst preparat helt enkelt.¹⁰¹I Huskvarna var det Dr Hjortons pulver som gällde. Det var det som beställdes även från apotek i andra städer om det var slut i Huskvarna. Tablettform gick ju inte heller.

Den sista punkten rör modekänslighet för administration. Bejerot menar att hur man brukar någonting har betydelse. Hur modet ligger.¹⁰² Detta kan i allra högsta grad kopplas till Huskvarna. Från början skulle Dr Hjortons pulver blandas i vatten men det blev modernt att ta det utan men också en utmaning.¹⁰³ Likaledes fanns samma preparat i tablettform men det skulle vara pulver enligt de som brukade.¹⁰⁴

3.2 Hur uppkom ett eventuellt beroende av Dr Hjortons pulver?

Vid en undersökning av Kurt Grimlunds avhandling, gällande vad han ansåg kunde skapa ett beroende av Dr Hjortons pulver på Huskvarna AB, så går det att finna orsaker som skulle kunna vara graverande. Han menar att industrierna, efter andra världskriget, krävde att de anställda producerade långt mycket mer än innan och att arbetstempot hela tiden ökade. Han kom fram till att så länge ackordsarbetet steg, så att arbetarna fick jobba mer för att få samma lön, så skulle de behöva pulvret för att kunna försörja sig själva och sina familjer.¹⁰⁵ Detta har förmodligen stor betydelse för ett beroendeskapande men det kan också finnas fler orsaker förutom dessa. Vi får då gå direkt på själva pulvret och dess innehåll.

Det står klart och tydligt angivet, i Grimlunds avhandling, vad originalet av Dr Hjortons pulver innehöll. Det rörde sig inte om något amfetamin utan en ”sippa” bestod av 0,15 gram (150 mg) koffein, 0,5 gram (500 mg) fenacetin och 0,5 gram (500 mg) fenazon.¹⁰⁶ Detta anges även av Magnus Carlsson.¹⁰⁷

I bakgrunden beskriver jag alla dessa ämnen. Fenacetin och fenazon som analgetika och koffein som uppiggande. Frågan är då om något av dessa kan skapa ett beroende som ger abstinensbesvär och ett behov av merintag.

⁹⁸ Bejerot (1969) s.114

⁹⁹ Uppges i bakgrunden på s.12

¹⁰⁰ Bejerot (1969) s.114

¹⁰¹ Ibid

¹⁰² Bejerot (1969) s.14

¹⁰³ Uppges i bakgrunden på s.14

¹⁰⁴ Grimlund (1963) s.22

¹⁰⁵ Ibid

¹⁰⁶ Grimlund (1963) s. 3

¹⁰⁷ Carlsson (2002) s. 47

Både fenazon, som lanserades första gången i världen 1886, och fenacetin, som lanserades första gången i världen 1887, tillhörde de första läkemedlen som inte var hämtade direkt ur naturen utan framställda på kemisk väg till viss del.¹⁰⁸

Koffeinet, som jag beskriver tillkomsten av i bakgrunden på sidan 13, är däremot funnet i naturen. Enligt Björn Lindeke på Apotekarsocieteten är ingen av dessa medel klassade som narkotikum.¹⁰⁹Således handlade det inte om ett narkotikaberoende i de pulverbrukande Huskvarnabornas fall.

1947 bestämde Svenska medicinalstyrelsen att det skulle finnas varningstext på mediciner som innehöll fenacetin och såldes receptfritt. Där varnades då för att medicinen kunde orsaka skada och att den inte skulle ges till barn om inte läkare föreskrivit detta. Notera bör man då att detta även skrevs på mediciner som innehöll acetylsalicylsyra¹¹⁰, som länge använts i smärtstillande medel och som fortfarande i dag allmänt förekommande i våra vanligaste värktabletter, exempelvis magnecyl.¹¹¹ Medicinalstyrelsen deklarerade också samma år, angående koffein, att en påse med detta receptfritt eller mängden av detta som fick ingå i mediciner utan recept inte skulle vara större än 0,1 gram (100 mg).¹¹²Någon restriktion av fenazon finner jag inte nämnd i Grimlunds avhandling.

Dr Hjortons pulver i original innehöll ju 0,15 gram koffein så detta fick ju ändras. Restriktionen blev dock lätt att kringgå för de som brukade pulvret eftersom de helt enkelt tog en 0,1 grams koffeinpåse ihop med en sippe och på detta sätt fick i sig mer koffein än vad restriktionen tillät åt gången ändå. Ja i själva verket blev det nu 0,2 gram i stället för 0,15 gram som tidigare alltså en ökad konsumtion av koffein.¹¹³Här kan man konstatera att detta skedde i samband med upptrappningen av pulverbruket som skedde efter andra världskriget.

Vi en undersökning av WHO:s kriterier för olika preparat så finner jag inget specifikt om fenazon eller fenacetin men eftersom de bägge är analgetikum så finner jag kriterier som finns angående beroende av sådana medel. WHO menar att receptfria läkemedel, smärtstillande, som inte ger upphov till abstinensbesvär i den mån som narkotikum gör kan ge upphov till ett psykiskt beroende i stället för fysiskt.¹¹⁴Värkmedicin, även receptfri, som tas dagligen mot huvudvärk kan om den tas ofta, mer eller mindre dagligen, istället ge upphov till huvudvärk om uppehåll sker.¹¹⁵ Detta kan då förmodligen ses som ett fysiskt abstinensproblem. Det står även att finna att fenacetin framkallade huvudvärk hos dem som använde det dagligen¹¹⁶och således hamnar Dr Hjortons regelbundna användare i den kategorin.

När det gäller koffein står det att finna hos WHO att ett kroniskt överanvändande, exempelvis över 500 mg om dagen men ibland även mindre dos, kan ge ett beroende och symptom såsom rastlöshet, sömnsvårigheter, ångest, hjärtklappningar, depression och även schizofreni. Då handlar det om missbruk.¹¹⁷Även Bejerot menar att koffein givetvis är centralstimulerande och att det i höga doser är långt ifrån mildt och kan ha en hallucinogen effekt, ge hallucinationer, i vissa sammanhang.¹¹⁸

¹⁰⁸ PerBos Farmacihistoriska sidor (2010-01-04)

¹⁰⁹ Lindeke, Björn. (2010-02-03)

¹¹⁰ Grimlund (1963) s.4

¹¹¹ FASS.se (2010-02-01)

¹¹² Grimlund (1963) s.4

¹¹³ Ibid

¹¹⁴ WHO.se (2009-12-13)

¹¹⁵ HÅLSA.se (2010-02-07)

¹¹⁶ Insyn nr.3 (1959) s.17

¹¹⁷ WHO.se (2009-12-13)

¹¹⁸ Bejerot (1969) s.35

När det handlar om Huskvarnas pulverbrukare så var det ju mycket vanligt att storbrukarna använde upp till fem påsar Dr Hjortons pulver om dagen, ibland mer, och detta skulle innebära 750 mg koffein om dagen innan medicinalstyrelsens restriktion angående koffeinet som jag nämnt tidigare. Efter medicinalstyrelsens restriktion var konsumtionen 500 mg om dagen plus de 0,1 g (100 mg) påsar koffein som eventuellt köptes utöver det. Detta skulle då betyda en klar överkonsumtion och ett missbruk enligt WHO:s beskrivning.

När det gäller andra biverkningar som skulle kunna påvisa att ett beroende uppstod av pulvret så finner Grimlund en mild påverkan på nerverna. Bara svaga nervösa beteenden kunde skönjas hos vissa. Däremot var ett mycket vanligt symptom darrhänthet. Hos vissa var det mycket framträdande. Många klagade också på huvudvärk och menade att det var mest framträdande när pulvret var på väg att sluta verka.¹¹⁹ Dessa symptom skulle då kunna peka på ett missbruk och beroende genom det som framkommer ovan gällande analgetika och koffein.

Tittar vi på de kriterier som Bejerot anger för att ett missbruk ska göras gällande enligt WHO¹²⁰ så tycker jag helt klart att det stämmer in på mycket av det som här framkommit. Det verkade som om de flesta hade ett tvång av att ta pulvret till varje pris för att kunna arbeta. Många verkade ha ett psykiskt beroende och framför allt ofta fysiskt förekommande beroende. Många hade i regel abstinenssymptom, speciellt fysiska, om tillförseln avbröts. Detta ingår i det tillstånd som Bejerot avser för toxikomani.¹²¹

3.3 Hur minns människor Dr Hjorton och hans pulver?

3.3.1 Bosse

Bosse är i dag i 70 årsåldern och är bosatt i Göteborg. Hans far arbetade på Husqvarna AB på femtiotalet. Jag samtalade med honom två gånger per telefon och ställde första gången den inledande obligatoriska frågan som ställdes till alla i urvalsgruppen:

Vad vet du om Dr Hjortons pulver?

Bosse säger att han egentligen inte minns så mycket själv men att en händelse verkligen sitter kvar i minnet. Enligt Bosse var pappan inte brukare av Dr Hjortons pulver själv men var väl medveten om det stora bruket och behovet samt suget som fanns bland väldigt många arbetare på fabriken. Det hände också att han skickades att köpa till andra på fabriken. Enligt vad Bosse förstått av sin far så uppfattades bruket som ett drogliknande beroende och de som använde det kunde inte arbeta om det inte fanns någon tillgång till sippor på jobbet.¹²²

En dag var allt pulver slut på apoteket i Huskvarna och det fanns alltså inga sippor att uppbringa. Bosse beskriver här att fadern berättade om den nära nog hysteriska stämningen som uppstod när detta var uppenbart. Fadern var en mycket snäll man och tog helt enkelt och åkte in till Jönköpings apotek för att införskaffa pulver till de som var tvungna att ha så att arbetet kunde fungera. Denna händelse kan tyckas visa på ett mycket omfattande behov och beroende menar Bosse.¹²³ Därmed avslutade vi vårt första samtal.

¹¹⁹ Grimlund (1963) s.20

¹²⁰ Uppges i bakgrunden på s.17

¹²¹ Beskrivs i undersökningen på s.20

¹²² Bosse (2009-11-22)

¹²³ Ibid

Eftersom jag kände att jag ville följa upp vårt första samtal så ringde jag upp Bosse för några följdfrågor som jag tyckte var relevanta efter att ha talat med några andra i frågan.

Min fråga blev då:

”Visste du eller din pappa om det var skadligt att bruka Dr Hjortons pulver?”

Bosse menar att han aldrig hörde det från sin pappa och att han inte uppfattade det så själv heller. ”Det var som med rökningen. Det var inte heller farligt trodde man. Folk rökte överallt. Pappa rökte med. Det var ingen som uppfattade det som farligt”, menar Bosse. ”Att pappa inte använde det var för att han inte behövde det. Han var pigg ändå. Andra kunde inte komma igång på dagarna utan att ta pulvret”, fortsätter Bosse.¹²⁴

Jag fortsatte fråga:

”Känner du till något om bulvaner och hamstring av Dr Hjortons pulver?”

”Nej det har jag aldrig hört talas om. Pappa har aldrig nämnt det heller. Som jag tidigare sagt så bad de honom att åka till Jönköping och köpa när det var slut på Huskvarnas apotek och det gjorde han ju. Att det fann någon som hamstrade och sålde dyrare känner jag inte till” svarar Bosse.¹²⁵

Min sista fråga till Bosse blev:

”Vad hade din pappa, eller har du, för uppfattning om dem som använde Dr Hjortons pulver?”

”Som jag sa tidigare så fanns det inga uppfattningar direkt. Det sågs väl som en hjälp till folk som behövde. Som när folk dricker kaffe för att bli piggare exempelvis. Mer var det inte”, avslutar Bosse.

3.3.2 Jämförelser med fakta och kommentar

Vad finner vi då för likheter med de fakta som framkommit tidigare i arbetet. Dels ger svaren som Bosse ger en indikation på att det förelåg ett mycket stort bruk av Dr Hjortons pulver på Huskvarna AB och dels att andra, än brukarna själva, skickades att införskaffa pulvret. Dessutom stärks informationen, som Grimlund uppger, om att tillgången till pulvret ibland var dålig och till och med helt omöjlig i Huskvarna och att pulvret beställdes på apotek över hela landet när det var slut i Huskvarna.¹²⁶

Helt klart framgår även här att det fanns en omedvetenhet om hur farligt pulvret var och att ingen, som inte brukade själv eller fanns runt omkring, såg på bruket som ett missbruk på 1950-talet då bruket var störst enligt de fakta som framkommit i detta arbete. Däremot framkommer inget om bulvaner eller hamstring i Bosses svar vilket fakta har angett.

3.3.3 Harald

Harald är 42 år och jag känner honom sen tidigare. Han har arbetat på Huskvarna AB sedan 1986. När han började var det fortfarande många av dem som var med under den tid då Dr Hjortons pulver brukades, som mest, som arbetade kvar så därför har han fått höra många historier om pulverbruket. Jag pratade med Harald två gånger, en gång träffades vi och en gång talades vi vid per telefon, för han hade lite ont om tid första gången och kunde berätta mer. Jag började så med den obligatoriska inledande frågan.

¹²⁴ Bosse (2010-01-30)

¹²⁵ Ibid

¹²⁶ Uppges i bakgrunden på s.14.

Harald säger att Dr Hjortons pulver från början innehöll amfetamin men att de fick göra om pulvret eftersom det var så starkt och gjorde det svagare. Han vet också att många blev sjuka av pulvret, som de förresten köpte i påsar, och det var många som dog till och med. Detta beroende på att de använde pulvret så mycket. Harald menar att många av dem som han jobbade med i början var med under den tiden, och många prövade själva. ”Det finns till och med kvar tomma påsar som någon har limmat upp på en vägg på jobbet som ett minne”, berättar han. ”Nästan alla var beroende av pulvret för att kunna jobba. De fick det från företagsläkaren för att jobba bättre. Han tillverkade det själv”, fortsätter Harald. Han berättar att det var en av arbetarna som fick av läkaren för att kunna hamstra och han sålde det dyrare när allt annat var slut.¹²⁷

Jag ställde då frågan:

”Under vilken tid var detta?”

”Det var på 40 och 50 talet som det pågick som mest”, svarar Harald. ”Senare förbjöd de helt enkelt användningen av pulvret. De kom på att det var knark och att folk dog av det men det pågick länge efter det ändå fast i mindre omfattning än tidigare”, menar han, ”och svagare blandning men amfetaminlikt.”¹²⁸

Jag frågade vidare:

”Hur påverkades folk av pulvret?”

Harald menar att han hörts berätta att de som tog det orkade med att jobba hur mycket som helst och att det var rena rama tävlingarna om vem som kunde göra mest bland brukarna. En av dem som han själv lärde känna påstod att det inte gick att få något gjort om det inte fanns något pulver och att huvudvärken blev så svår att det inte gick att vara kvar på jobbet när pulvret tog slut. ”Folk blev också alldeles blåa i ansiktet av användandet.”¹²⁹

Harald och jag bryter här och hörs en tid efter per telefon.

Då frågade jag till sist:

”Vad kan du mer berätta om Dr Hjortons pulver?”

Harald erkänner att han tagit upp saken på jobbet för att få veta mer och nu finns det en del saker som han kan klargöra bättre än tidigare. Det är ju fler än honom som har varit där längre som fortfarande arbetar kvar och som egentligen kommer ihåg mer än vad han fått höra. ”Tydligt var det så att när de tog bort amfetaminet ur pulvret så ersatte de det med Koffazon i stället”, säger han. ”Vidare”, fortsätter han, ”så lärde sig de yngre av de äldre att använda pulvret.” Harald berättar också att påsarna med pulver kallades för sippor och att de yngre skickades att hämta pulver och då fick 10 öre extra per påse för besväret. Nu ändrar han sig dock, när det gäller var pulvret hämtades, och säger att det var på gamla apoteket. ”Den extra slanten fick de för att stå i kö.” Harald berättar också att många fick problem med njurarna och att de låg och skrek när de var riktigt dåliga. Han avslutar med att säga att när pulvret förbjöds så var det många som fortsatte med det som gavs ut i stället. Ett koffeinpreparat, tror han att det var, som även det var beroendeframkallande, liksom det första.¹³⁰

¹²⁷ Harald (2009-11-15)

¹²⁸ Ibid

¹²⁹ Ibid

¹³⁰ Ibid

3.3.4 Jämförelser med fakta och kommentarer

Här framkommer då uppgifter om amfetaminets betydelse i Dr Hjortons pulver men att det skulle ha funnits i den ursprungliga kompositionen och därefter ändrats till ett svagare preparat.

Med de fakta som framkommit i detta arbete så stämmer detta inte. Något amfetamin har med ganska stor säkerhet aldrig förekommit i Dr Hjortons pulver. Däremot framkommer att många blivit sjuka och till och med dött av pulverbruket vilket överensstämmer med Haralds svar. Det framkommer även att omfattningen av bruket var stort på Husqvarna AB. Enligt Harald så skulle bruket varit störst på 1940 och 50-talet och detta stämmer till en del om man jämför med fakta som framkommit här. Något förbud mot pulvret har däremot inte återfunnits utan endast en receptförläggning 1961. Däremot förbjöds ju själva fenacetinet, som ingick i pulvret från början, men inte förrän 1983 enligt fakta.¹³¹

Det som också stämmer överens, med de fakta jag funnit, i Haralds svar är den prestationshöjande effekt som upplevdes för brukarna av pulvret. Grimlund menade ju att det skapades ett beroende på grund av det höjda produktionskravet efter andra världskriget¹³² och den tidpunkt Harald talar om berör ju i allra högsta grad den tiden. Att arbetarna inte kunde prestera det som krävdes utan pulvret och att det därför var ett nödvändigt ont.

Något som jag tycker är viktigt att uppmärksamma i Haralds svar är det faktum att amfetaminet skulle ha ersatts av Koffazon när preparatet gjordes om. Detta är intressant eftersom den ersättning som togs i pulverform, när Dr Hjortons pulver försvann, just var preparatet Koffazon som då innehöll fenazon och koffein med fenacetinet borttaget.¹³³ Här kan då en förmodan göras om att fenacetinet, i Dr Hjortons pulver, under historiens gång blivit förväxlat till amfetamin vilket skulle kunna innebära att en förklaring till ryktena och pratet kan urskiljas. Amfetamin framställdes första gången 1887 (samma år som fenacetinet lanserades i världen¹³⁴) men blev inte riktigt uppmärksammat förrän 1927 för sin adrenalinliknande effekt. Det användes på 1930-talet som läkemedel mot astma, vanliga förkylningar samt vid sömnmedelsförgiftningar. Under andra världskriget fick det sitt stora genombrott för att det under en tid ökade soldaternas prestationsförmåga så att de kunde göra mer utan mat o sömn. Det har också använts som bantningsmedel och uppiggande medel vid skiftarbete förr. 1938 var det lagligt i Sverige men efter 1939 krävdes recept. Så många som 3000 personer tog det varje dag, år 1942, föreskrivet av läkare. I mångt och mycket liknar det tidiga amfetaminbruket bruket av pulver innehållande fenacetin, inräknat Dr Hjortons pulver.¹³⁵

Harald berättar också om de blåfärgade ansiktena som storbrukarna hade vilket också återges på Husqvarna Vapenmuseums utställning.¹³⁶ Vi ser då en hel del likheter med Haralds svar och fakta men kan också konstatera att det finns saker som skiljer sig från fakta och som uppkommit med tiden.

¹³¹ Uppges i bakgrunden på s. 16.

¹³² Beskrivs i undersökningen på s. 21.

¹³³ Uppges i bakgrunden på sidan 16.

¹³⁴ Beskrivs i undersökningen s.22

¹³⁵ Courtwright (2005) passim

¹³⁶ Uppges i bakgrunden på s. 15.

3.3.5 Mariana

Mariana är en bit över 40 år. Hon arbetar i dag som vårdare vid ett äldreboende. Där har hon stött på flera arbetare från Husqvarna AB som berättat mycket om Dr Hjortons pulver men hennes farfar var även brukare av det. Vi talades vid per telefon.

Vi började med den inledande frågan. Mariana svarar att hon vet att det var koffazon i Dr Hjortons pulver men var det var mer det vet hon inte. ”Min farfar som jobbade på Husqvarna tog det”, berättar hon, ”och jag har vårdat många som dog utav det. Vad det gäller min farfar så dog han av en hjärtattack så det är inte bevisat direkt att det var sviter av pulvret. Däremot hade jag en vårdtagare som varit förman på Husqvarna AB som kunde berätta en massa om bruket av pulvret”, berättar hon. ”Han menade att han inte använde pulvret själv. Det fanns plåsoptunnor som var fulla med tomma påsar varje morgon vid fabriken. De tog pulvret för att klara skiften och det hårda arbetet. Speciellt de som var på gjuteriet där nästan alla tog.”¹³⁷ Förmannen har också berättat för henne att följderna var svåra. ”Förstorad lever och andra inre organ blev bland annat följderna av intaget”, berättar Mariana.¹³⁸

Jag ställde då en följdfråga som jag ansåg var relevant:

”Hur kom dessa skador fram?”

Mariana säger att när brukarna dog obducerades de eftersom det var så många som hade samma symptom och då framkom skadorna. Det var ingen som visste hur farligt pulvret var innan. Detta var på 1950- 60 talet tror hon. Förmannen har också berättat för henne att efter detta så visade Husqvarna AB filmer på Folkets Hus i Huskvarna för de anställda. ”Det var obduktionsfilmer som skulle fungera som skrämselpropaganda. Dagen efter var soptunnorna bara bottenfyllda med påsar.”¹³⁹

Jag ställde ännu en följdfråga:

”När var detta?”

”Det måste ha varit någon gång på 1960-talet”, svarar hon. ”Min farfar dog 1963 men jag vet inte om han såg filmerna.” Mariana berättar också att hennes farmor arbetade hos en Dr Eriksson i Huskvarna på 1950 och 1960 talet och att denne doktor var starkt emot pulvret så det var där farmodern fick reda på hur farligt det var från början.¹⁴⁰

Jag frågade då Mariana:

”Men din farfar då, tog han pulvret ändå?”

Mariana svarar att han sa till farmor att han slutat men när hon tvättade arbetskläderna så hittade hon påsar. ”Det blev ett himla liv och de diskuterade saken en hel natt”, berättar Mariana. Hennes farfar lovade då att sluta och det trodde hennes farmor att han gjort men hon hittade påsar långt efter att han dött.¹⁴¹

Min fråga till Mariana blev då:

”Har du hört talas om att brukarna av pulvret fick abstinens av något slag?”

¹³⁷ Mariana (2010-01-21)

¹³⁸ Ibid

¹³⁹ Ibid

¹⁴⁰ Ibid

¹⁴¹ Ibid

Mariana skrattar och menar att det är allmänt känt att före detta brukare av pulvret på Husqvarna AB blev alkoholister. Hon menar också att det skrevs ut någon annan sorts medicin i stället men vad vet hon inte.¹⁴²

Jag frågade sen:

”Har du någon gång hört talas om hamstring eller att bulvaner sålde pulvret?”

Mariana menar att det gjordes säkert men hon har aldrig hört talas om något sådant. Hon har ju faktiskt hört talas om de långa köerna på morgonen till apoteket och att det var nog många som betalade extra för att slippa stå där.¹⁴³

Min sista fråga blev:

”Vet du hur de som inte brukade, exempelvis din farmor, såg på de som brukade?”

”Det var nog inte någon stor sak mer än att de var emot det”, menar Mariana. ”Farfar var fattigvårdsordförande så farmor var rasande. Han kunde ju bara inte hålla på med pulvret när så många var emot det. Speciellt politikerna jobbade hårt för att få bort det så det passade verkligen inte.”¹⁴⁴

3.3.6 Jämförelser med fakta och kommentarer

I Marianas svar framkommer information om de fulla soptunnorna som fanns varje morgon på Husqvarna AB vilket skulle kunna härledas till de fakta som framkommit om de tomma påsarna som låg över hela arbetsplatsen efter avslutade skift.¹⁴⁵

Här berättas det också om flera förstörade organ vilket inte stämmer med fakta som då specificerar njurproblem i första hand i fakta jag undersökt. Hon berättar också om skadorna som skulle märkts vid obduktion vilket skulle kunna sammanfalla med Grimlunds arbete på Medicinska kliniken innan tjänsten som företagsläkare på Husqvarna AB. De propagandafilmer som Mariana nämner skulle kunna kopplas till Grimlunds rekommendationer gällande informationskampanjer som han ger i sin avhandling.¹⁴⁶

Vad som däremot strider mot fakta är upplysningen om att hennes farmor skulle ha hittat påsar med Dr Hjortons pulver 1963 i Marianas farfars kläder, efter hans död, eftersom det blev receptbelagt 1961. I så fall skulle farfadern fått det på recept och det är tveksamt om jämförelse görs med resten av Marianas berättelse eftersom farmodern var emot det och själv var sköterska. Dessutom hade farfadern lovat att sluta. Det går inte att utesluta att det var Koffazonpulver farmodern hittade. Dessutom var det få som Grimlund menar bad om recept på pulvret, efter 1961, på grund av de skador som de riskerade på njurarna. De flesta nöjde sig med Koffazonpulvret.¹⁴⁷

Mariana menar att det är allmänt känt att många f d Dr Hjortons pulverbrukare blev alkoholister i stället när pulvret försvann och att detta är känt. Jag har dock inte funnit fakta som styrker detta. Däremot pratar hon om en medicin som skrevs ut i stället och då kanske detta kan kopplas till bruket av Koffazon som följde efter att Dr Hjortons pulver inte längre blev lika lättillgängligt.

¹⁴² Mariana (2010-01-21)

¹⁴³ Ibid

¹⁴⁴ Ibid

¹⁴⁵ Uppges i bakgrunden s. 15

¹⁴⁶ Grimlund (1963) s.24

¹⁴⁷ Ibid s.19

Detta var dock inte receptbelagt. Möjligen fanns det andra substitut som inte framgår av fakta och som var receptbelagda. Grimlund skriver i sin avhandling att det var få som ville ha Dr Hjortons pulver på recept efter att det uppdagats hur farligt det var. Däremot såldes det lika mycket Koffazon som det gjorts av Dr Hjortons pulver tidigare när Grimlund kollade med apoteket i Huskvarna, februari 1961.¹⁴⁸

3.3.7 Leif

Leif är i dag 60 år gammal och var anställd på Husqvarna mellan 1979 och 1987. Han var på olika avdelningar under denna tid. Mitt samtal med honom sker i hans hem.

Han börjar med att svara på min obligatoriska inledningsfråga. Leif menar att han inte vet så mycket om Dr Hjortons pulver mer än att det var något pulver som arbetarna tog för att orka jobba mer. Han berättar att han var på motorsågsavdelningen på 80-talet och att det var några gubbar där som brukade gå fram till vattenautomaten och knacka ner en pulverpåse i lite vatten som de drack. Detta hände rätt ofta och till slut blev han nyfiken och frågade var det var. De förklarade då att det var koffazon som piggade upp. De kallade det för sippor. Sen jobbade de bättre och behövde inte äta så mycket menar Leif som tror att det kanske var något amfetaminliknande preparat.¹⁴⁹

Min fråga blev då:

”Var det många som tog sådant pulver?”

Leif menar att det kanske var en fyra fem stycken på den avdelningen, utav femtio som jobbade där. Han fortsätter med att påpeka att det inte var Dr Hjortons pulver för det fanns långt innan, användes på 1950-talet, framtaget av en läkare på Husqvarna på den tiden har han hört. Det var visst bra för de behövde inte äta så mycket och sparade pengar samtidigt som de kunde jobba hårdare och tjäna mer. Det som togs när Leif jobbade på Husqvarna var något som var en efterföljare till Hjortons pulver säger han. ”Det som var mest likt var väl smeknamnet på påsarna för de kallade visst det första pulvret för sippor också”, säger han sen.¹⁵⁰

Jag frågade då:

”Tror du att det var många som tog efterföljaren till Dr Hjortons pulver?”

Leif tror att det nog fanns en hel del av de som jobbade på Husqvarna som brukade det. De han såg var i femtioårsåldern på den tiden och många hade varit med under Hjortons pulverbruket på 1950-talet av vad han förstod då. ”Mer vet jag faktiskt inte om saken. Det finns nog andra som vet mer än jag”, avslutar han.¹⁵¹

3.3.8 Jämförelser med fakta och kommentarer

Här berättar Leif om händelser som ligger ganska långt fram i tiden. Av fakta har framkommit att Koffazon användes som ett substitut till Dr Hjortons pulver när detta blev receptbelagt både i Grimlunds avhandling och i Carlssons berättelse. Förvånande är dock att det användes så långt fram i tiden som på 80-talet alltså mer än 20 år efter att det blev ett substitut för Dr Hjortons pulver. De kallar det till och med för sippor fortfarande.

¹⁴⁸ Grimlund (1963) s.19

¹⁴⁹ Leif (2010-01-23)

¹⁵⁰ Ibid

¹⁵¹ Ibid

Däremot verkade det inte vara det massbruket som tidigare förekommit på Husqvarna AB utan det var bara några stycken som använde det av vad Leif kunde se. Kanske är det så att konsumtionen minskade med åren och tillslut försvann när pulverformen togs bort år 2000.¹⁵²

3.3.9 Sven

Den läkare jag talat med per telefon efterträdde Kurt Grimlund som företagsläkare vid Husqvarna AB 1977 och var kvar där fram till 1979.

Jag ställde först den obligatoriska frågan:

”Vad vet du om Dr Hjortons pulver?”

Sven säger att han inte vet något om Dr Hjortons pulver och att det var utagerat när han började på Husqvarna 1977. Hela affären med pulvret var ett avslutat kapitel. Grimlund hade gjort en utredning och pulvret försvann. Det är det ända han vet.¹⁵³

Min fråga blev då:

”Vet du inte ens vad det innehöll?”

Sven svarar att vad han vet så innehöll pulvret det njurskadliga ämnet fenacetin och att det var detta ämnes verkningar som Grimlund utredde.¹⁵⁴

Jag frågade:

”Fanns det inga efterdyningar eller verkningar kvar efter användandet av pulvret då?”

Sven menar att det inte fanns det under hans tid som företagsläkare.¹⁵⁵

Min fråga blev då:

”Vad vet du om ett eventuellt koffazonpulverbruk i stället för Dr Hjortons pulver på Husqvarna?”

På hans tid vet inte Sven att det användes något Koffazon som substitut för Dr Hjortons pulver. Slutligen upplyser mig denne läkare om att det finns någon bok skriven där det går att läsa mer om Dr Hjorton och hans pulver. Han avser då boken Tro, hopp och läkekonst som jag tidigare innehar.¹⁵⁶

3.3.10 Jämförelser med fakta och kommentar

Det är förvånande att hela affären med Dr Hjortons pulver var utagerad på Husqvarna när Sven började som läkare där 1977.

I Bellas svar, som följer efter detta, framkommer att hennes far, Husqvarna-arbetare, dog så sent som 1973 av sviterna efter pulvret och att hennes mamma blev rådfrågad om hon brukat det så sent som 1978. Detta kan tyda på att många levde kvar med sviter långt efter att Grimlund gjort sin utredning.

Även i Marianas svar, tidigare, framkommer att hon vårdat många f d Husqvarna arbetare som varit sjuka efter pulverbruket och med tanke på hennes ålder, en bit över 40 år, så borde detta ha skett ganska så sent, en bit in på 1980-talet.

¹⁵² FASS.se (2010-03-02)

¹⁵³ Sven (2010-01-25)

¹⁵⁴ Ibid

¹⁵⁵ Sven (2010-01-25)

¹⁵⁶ Ibid

För ett sådant scenario kan tyckas att Husqvarna borde haft någon form av beredskap i samarbete med företagsläkaren. Kanske valde de eventuellt drabbade att söka hjälp och råd på annat håll. Ett annat scenario skulle också kunna vara att även koffazonbruket var skadligt för kroppen, i för stor mängd, vilket ledde till sena sjukdomsfall. Eventuellt gjordes också en koppling till Dr Hjortons pulver och med tanke på vad som framkommit om skador efter det så valde man att dölja koffazonbruket.

Vidare har vi Grimlunds påstående om att sjukdomsförloppet oftast var snabbt från insjuknande till död när det gällde uremi.¹⁵⁷ Från mindre än ett år till tre efter insjuknandet fram till död. Med andra ord skulle en död till följd av uremi uppkomma efter Dr Hjortons pulverbruk varit ganska ovanlig på 1980-talet, ja redan från mitten av 1960-talet, eftersom pulvret blev receptbelagt 1961. I så fall borde bruket ha skett genom läkares försyn och utskrivning. Detta vill säga om det inte fanns produkter kvar i omlopp genom hamstring och bulvaner och om sjukdomen inte utvecklade sig så i alla fall.

När det gäller fakta så framkommer fenacetinets farlighet för njurarna i Svens svar och även att det var Grimlunds undersökning som ledde till att pulvret blev uppmärksammat. Däremot stämmer det inte med de fakta jag fått fram när det gäller att pulvret skulle ha försvunnit, som Sven uppger, eftersom det blev receptbelagt.

När det gäller Koffazonbruket så gick det att köpa Koffazon receptfritt så någon läkare behövde inte veta om det. Kanske var bruket på väg att minska allt mer. Leif nämner att det var några stycken han såg ta det på 1980-talet, i sin berättelse tidigare. De valde kanske att dölja bruket med tanke på historien som rörde Dr Hjortons pulver

3.3.11 Bella

Bella är idag 69 år gammal. Hon är uppvuxen i Huskvarna och hennes pappa arbetade under många år på Husqvarna AB. Vi talas vid per telefon.

På den inledande frågan svarar Bella att hon väl känner till Dr Hjortons pulver. ”Nästan alla tog det på pappas jobb”, säger hon. ”De som använde det mårde dåligt när de inte tog det. Hade de inget så var det alltid någon på jobbet som sålde det. De tog det för att bli pigga och slippa värken men även för sömnens skull. Pappa tog det morgon, middag och kväll”, fortsätter hon. ”Han tog det på morgonen för att bli pigg och slippa värk och på middagen för att klara jobbet och på kvällen för att kunna sova. Det var bra mot allt”, menar hon. Hon berättar också att hon prövade att ta det själv någon gång men att hon att det var jobbigt att svälja. Smidigast var att först ta det i munnen o sen skölja med vatten och det var också så det skulle tas för bäst verkan berättar hon. Nu efteråt tror hon att det var knark.¹⁵⁸

Min nästa fråga blir då:

”Hur kändes det att ta det blev det någon speciell verkan?”

Bella menar att man kände sig okej. Det fungerade om det var så att man hade ont någonstans. Värken försvann och det kändes som om man blev piggare när man var sjuk vad hon minns. ”Men jag tog det ju bara några gånger när jag var hängig så jag vet inte hur det kändes att ta det, hela tiden, varje dag”, säger hon.¹⁵⁹

Jag finner en annan fråga:

¹⁵⁷ Beskrivs i undersökningen s.18

¹⁵⁸ Bella (2010-01-26)

¹⁵⁹ Ibid

”Vet du om de som gjorde det fick någon form av abstinensbesvär?”

”Jag vet bara att de mådde dåligt när de inte tog. Det handlade ju också om ett överbruk för man tar ju mer när man har ont hela tiden så det var väl därför”, svarar Bella.¹⁶⁰

Då frågade jag Bella:

”Hur var det med din pappa då vad hände?”

Bella berättar att hennes pappa jobbade länge på Husqvarna. ”Jag är född 1941 och då hade pappa jobbat där en bra tid så det måste ha varit i slutet av 1930-talet som han började”, berättar hon. Hennes pappa dog 1973 och var bara 62 år gammal. Det började med att han fick mer och mer ont i njurarna. Tillslut konstaterades det att njurarna var helt slut. Han hade då fått komma till Linköping för att göra njurdialys men sjukdomen var för långt gånge så det var för sent. Bella menar att dialysen inte heller var så utvecklad på den tiden som idag. ”Pappa var sjukskriven lång tid det sista och hade precis fått igenom förtidspension. Han dog strax efter”, berättar Bella.¹⁶¹

Min följdfråga blev då:

”Var det klarlagt då att det var på grund av Dr Hjortons pulverbruket som din pappa blev sjuk?”

Bella tror inte det men när hennes mamma blev sjuk, hon fick cancer i levern, bara några år senare så frågade läkarna henne om hon hade brukat mycket Dr Hjortons pulver. ”Mamma tog bara någon enstaka gång vet jag”, säger Bella. Hon tror att de kanske försökte finna en koppling till hennes pappa och hans sjukdom, eftersom det även här gällde ett inre organ, men det tror hon inte att det fanns någon. ”Mamma dog 1978. När pappa och mamma dog så tror jag att det hade börjat komma fram att det var farligt”, säger hon.¹⁶²

Min sista fråga blev då:

”Minns du hur folk såg på bruket av pulvret i Huskvarna, var det som ett missbruk eller?”

”Nej inte som om de var missbrukare. Jag tror inte att den uppfattningen fanns på den tiden. Det är sådant som kommit senare”, avslutar hon.¹⁶³

3.3.12 Jämförelser med fakta och kommentarer

Här framkommer då att ett dödsfall till följd av uremi skett 1973 och att den som avlidit hade brukat Dr Hjortons pulver regelbundet tidigare.

Detta är således tolv år efter receptbeläggningen av pulvret. Bella tror ju dock inte att det var helt klarlagt att det var av pulvret pappan dog vilket leder oss tillbaka till de kommentarer jag lämnade på Svens svar tidigare. Vidare återkommer, som fler innan trott, tanken på att pulvret var en form av knark. I Bellas svar finner vi också pulvrets användande som universalmedel, uppiggande, stärkande och sömngivande i detta fall.

Grimlund har också framhävt det faktum att många struntade att gå till läkare för allehanda krämpor och tog pulvret i stället.¹⁶⁴ När det gäller verkan av pulvret så var det tydligen allmänt uppiggande och hjälpte snabbt mot värk, åtminstone på Bella.

¹⁶⁰ Bella (2010-01-26)

¹⁶¹ Ibid

¹⁶² Ibid

¹⁶³ Ibid

¹⁶⁴ Uppges i bakgrunden s.19

Av fakta så framkommer vissa abstinensbesvär¹⁶⁵ och även i Bellas svar framkommer att folk som överbrukade mådde dåligt när de inte tog pulvret. Hennes pappas tid på Husqvarna AB stämmer väl in på den tid då bruket av Dr Hjortons pulver var stort i Huskvarna, enligt tidigare fakta, och även när Grimlunds undersökning genomfördes, farligheten upptäcktes samt medlet receptbelades.

Inte heller Bella anser att det någon gång under tiden det pågick var någon som såg det som missbruk utan att den uppfattningen har kommit senare. Återigen vill jag koppla det till synen på droger som jag gjort efter Haralds svar i mina kommentarer tidigare.

3.3.13 Kerstin

Kerstin är idag strax över 60 år. Hon är sjuksköterska men har aldrig arbetat i Huskvarna. Däremot har hon varit chef på intensivvårdsavdelningar i Jönköping och är det än i dag. Hon kom på olika sätt i kontakt med Dr Hjortons pulver redan som barn men även i sitt yrkesutövande. Vårt samtal inleds per telefon och efter att jag har förklarat hur jag fått tag på hennes namn och telefonnummer så ställer jag den inledande obligatoriska frågan.

Kerstin svarar att hon väl kommer ihåg pulvergubbarna i Huskvarna som de kallades. Redan som 13-åring kommer hon ihåg att de fick hjälp med renovering med huset av gubbar från Husqvarna AB och att de ville ”gå på” pulvret när de arbetade varvid någon i familjen fick springa och köpa påsar på apoteket i Huskvarna där det tillverkades.¹⁶⁶ Det var viktigt att inte gå till apoteket mellan 12 och 12.30 för då var det långa köer eftersom det var lunch på Husqvarna AB då och många som skulle köpa från fabriken, berättar hon. Från början tror hon att det framställdes för att hjälpa mot folks värk. ”Det kan ha varit mot TBC men jag är inte säker på det”, menar hon. Husqvarna AB:s arbetare använde det i alla fall och det förstörde njurarna berättar hon. ”Jag tror att det var de som var födda på 1910, 20, 30 och 40-talet som använde det mest”, fortsätter hon. Hon berättar också att det var fenacetinet som fanns i pulvret som förstörde njurarna och att de såg där hon arbetade att njurarna var förstörda hos brukarna.¹⁶⁷

Jag frågar då:

Märktes det abstinens hos brukarna?

”Nej”, menar Kerstin. ”Inte vad jag sett men det är klart att de blev trötta och inte kunde jobba när de var utan pulvret”, fortsätter hon. Hon menar också att de fick en hemsk huvudvärk och detta kanske kunde ses som abstinens eftersom det försvann när de tog pulvret.¹⁶⁸

Jag ställer då följdfrågan:

”Hur sågs det på bruket av andra?”

”Inte som ett missbruk i alla fall”, svarar Kerstin. ”Det var bara något som de behövde bara”, menar hon. Hon minns också en god vän till dem när de var barn vars mamma var hemmafru och tog pulvret hela dagarna. ”Den mamman gjorde inget annat i princip”, menar hon.¹⁶⁹

Därmed avslutar vi vårt samtal men jag skickar ett e-mail till henne någon dag senare för att få lite mer information om det hon berättat men jag frågar också en sak till:

”Vet du något om ett medel som brukades som surrogat för Hjortons pulver efteråt och som inte innehöll fenacetin?”

¹⁶⁵ Beskrivs i undersökningen s. 23

¹⁶⁶ Kerstin (2010-02-09)

¹⁶⁷ Ibid

¹⁶⁸ Ibid

¹⁶⁹ Ibid

Vad Kerstin förstår så sjönk försäljningen drastiskt efter att denna verksamma beståndsdel togs bort från pulvret men hon tror att det gick att få det utskrivet på recept. Dock menar hon, avslutningsvis, att detta blev besvärligare än innan.¹⁷⁰

3.3.14 Jämförelser med fakta och kommentar

I Kerstins svar finner vi liksom i Marianas, tidigare, att det förekom långa köer utanför apoteket vilka skulle kunna stärka de fakta som framkommit gällande bulvaner och hamstring.¹⁷¹ När något är besvärligt att få tag på är det nog många som är villiga att betala en slant extra. Kerstin menar också att den huvudvärk som var vanlig hos brukarna kunde ses som abstinens vilket framkommit i fakta.¹⁷²

Fler fakta stämmer också i Kerstins svar när det gäller att pulvret blir receptbelagt och att det innehöll fenacetin. Även tidpunkterna för bruket stämmer väl in med fakta. Däremot är hennes antagande att det skulle ha varit ett medel mot TBC fel eftersom det var mot Spanska sjukan från början.¹⁷³

3.3.15 Gun-Britt och Ola

Gun-Britt och hennes man Ola har bägge stött på Dr Hjortons pulver i flera sammanhang. De är bägge pensionerade i dag och tillhör den åldergrupp som passar väl in för minnen från den tid då Dr Hjortons pulver brukades som mest. På min första obligatoriska fråga svarade Gun-Britt.

Hon berättar att hennes farfar jobbade på Lindells fabrik i Jönköping och att han fick Dr Hjortons pulver mot smärtorna av en spräckt lunga. Detta skulle han fått av Dr Grimlund som kanske var företagsläkare där på 40-talet eller åtminstone var det honom de besökte när de behövde konsultera en läkare. Hon minns att Dr Hjortons pulver var receptbelagt. ”Det var rena rama knarket. Ett huvudvärkspulver”, menar Gun-Britt.¹⁷⁴

Min nästa fråga blev då:

”Vet du hur det fungerade på kroppen?”

Gun-Britt svarar att det var rena mirakelmedlet. Hon fick själv det en gång för att hennes mamma bad farfadern om litet för att lindra öronvärk. Hon var 6 år gammal och det var på 1950-talet. Gun-Britt menar att det hjälpte fort och öronvärken försvann nästan direkt. I övrigt var det ingen speciell känsla vad hon kommer ihåg men hon var ju så liten. Hon berättar också att hennes mamma brukade få pulvret av farfadern eftersom hon hade så ont i huvudet. De bodde på Torpaområdet i Jönköping på den tiden och hade en granne som jobbade på Husqvarna. Han var alltid yr och hade ont samt använde mycket av pulvret också. Gun-Britt menar att Husqvarna-arbetarna fick pulvret utskrivet mot skador och att det var mest på gjuteriet som det användes för där var arbetet hårdast.¹⁷⁵

¹⁷⁰ Kerstin (2010-02-12) e-mail

¹⁷¹ Uppges i bakgrunden på s.14

¹⁷² Beskrivs i undersökningen på s.22

¹⁷³ Uppges i bakgrunden s.12

¹⁷⁴ Gun-Britt och Ola (2010-02-22)

¹⁷⁵ Ibid

Ola lägger in en kommentar och berättar att de hade en granne, när han var liten, som brukade pulvret mycket. Han tror inte att hon jobbade utan var hemmafru. ”Troligtvis tog hon det i berusningssyfte och hade säkert tillhört de som köper bag in box vin ständigt om det varit i dag”, säger han. Han fortsätter och berättar att hans mamma brukade få gå in till denna granne och hjälpa henne sköta hemmet för hon var så borta i huvudet ibland att hon inte klarade av det själv. Han berättar också att det inte bara var Husqvarna-arbetarna som tog sippor utan att det var vanligt i tunga arbeten. Blyarbetarna på tidningen Jönköpings-Posten använde mycket av det vad han hört. ”De hade tunga arbeten och problem med lungorna”, avslutar han.¹⁷⁶

Jag avslutade med att fråga:

”Hörde någon av er talas om att det hamstrades pulver eller att det fanns bulvaner som sålde det dyrare?”

Gun-Britt svarar att det tror hon inte eftersom det var receptbelagt och det är hon säker på att det var. Inte heller Ola har hört talas om att detta förekommit.¹⁷⁷

3.3.16 Jämförelser med fakta och kommentarer

I svaren ovan finns det en del som inte sammanfaller direkt med de fakta jag fått fram gällande bruket av Dr Hjortons pulver. För det första menar Gun-Britt att hennes farfar skulle ha fått pulvret utskrivet av Dr Grimlund. Hennes farfar kunde köpa det receptfritt fram till 1961 så det är inte troligt att det skedde på 1950-talet. Det kan däremot ha skett efteråt även om jag inte ser det för troligt eftersom Grimlund efterträddes av den läkare som jag intervjuat 1977 på Husqvarna AB och således arbetade där till dess. Det går dock inte att utesluta att Grimlund tog andra patienter än Husqvarna-arbetare men med facit, efter sin undersökning, så var han nog tveksam till att skriva ut recept på pulvret.

Gun-Britt, liksom Bella, har provat pulvret med god effekt mot smärta och sjukdom men hon uppger ingen annan känsla. Detta kan vara förståeligt eftersom hon var så pass liten när hon fick det. Här återkommer även det som skulle kunna tolkas som abstinens hos Gun-Britts granne, som är Huskvarna-arbetare. Yrsel och smärtor. Likaledes härrör Gun-Britt pulvret till knark som andra jag intervjuat gjort.

Olas svar skulle kunna härledas till Björn Lindeke från apotekarsocietetens kommentar gällande bruk av pulvret i berusningssyfte.¹⁷⁸ Det verkar som om Olas granne brukade det på detta viset i hans svar. Eftersom fakta också visat att omfattningen av Dr Hjortons pulverbruk också var ganska så omfattande i Jönköping¹⁷⁹ så anser jag inte att det är konstigt att människor med tunga arbeten brukade det.

3.4 Vad var orsakerna till receptbeläggningen av Dr Hjortons pulver?

I Grimlunds avhandling går följande att finna som kan ha startat proceduren som ledde till att han fick genomföra sin undersökning till fullo. Uppenbarligen hade proportionerna av pulverbruket på Husqvarna AB börjat bli ett problem ledningen inte kunde blunda för längre.

¹⁷⁶ Gun-Britt och Ola (2010-02-22)

¹⁷⁷ Ibid

¹⁷⁸ Beskrivs i undersökningen på s.19

¹⁷⁹ Ibid

När det började märkas att många av fabriksarbetarna som avled var Dr Hjortons pulverbrukare så skulle det göras en undersökning med fabriksledningens godtycke. Från början skulle denna vara ett led i en anti pulver kampanj, alltså skrämselfundersökning, men Grimlund konsulterade ledningen med hjälp av facket och fick till stånd en fullständig undersökning som startade 1958 där 936 arbetare medverkade.¹⁸⁰

Det är då denna undersökning som antagligen är den största anledningen till att Dr Hjortons pulver receptbelades men det går enligt mig att hitta fler. Den information som Grimlund framlägger från andra undersökningar¹⁸¹ är förmodligen bärande, tillsammans med hans egna, för medicinalstyrelsens slutliga beslut.

Vidare har förmodligen media haft en viss inverkan på beslutet om receptbeläggningen av pulvret eftersom artiklar började skrivas i slutet av 1950-talet gällande farlighet. Stockholms-Tidningen har en artikel från 1959, som återgavs i Husqvarna AB:s företagstidning vid samma tid, där det står följande:

”Läkarvarning mot populärt fritt pulver ESKILSTUNA (ST) Läkarna vid centrallasarettet i Eskilstuna har beslutat starta en säregen aktion. Vid ett möte har man nämligen diskuterat faran med förgiftning av fenacetin med utgångspunkt från ett aktuellt sjukdomsfall. De varnar på tisdagen för användandet av det s. k. Möllers pulver, ett mycket vanligt förekommande receptfritt huvudvärkspulver. Ett Möllers pulver innehåller 0.5 gram fenacetin, 0.5 gram fenazon, som är en liknande förening samt dessutom en mindre, ofarligare dos koffein. Användandet av fenacetin medför vanebilning och framkallar dessutom huvudvärk. Framför allt kan läkemedlet medföra skador på blodet, med sönderfallande av röda blodkroppar, blåfärgning av läpparna och blodbrist. Det kan även medföra livshotande njursjukdomar, säger läkarna. Ca 800,000 pulver säljs på Eskilstuna-apotek under ett år. Var 7:e pulverätare kan bli missbrukare och av dessa får 1/3 skador av ovannämnda slag.¹⁸²

Under denna artikel står följande:

Ovannämnda ”Möllers pulver” är precis samma sak som det i Husqvarna grasserande riksbekanta ”Dr Hjortons pulver”. Tyvärr leder Husqvarna förkrossande i fråga om antalet sålda (och konsumerade) ”sippor” per capita.¹⁸³

Förmodligen fanns det många artiklar i detta ämne som påverkade allmänhetens uppfattning. I ovanstående fall kan det också räknas som skrämselfpropaganda eftersom detta var infört i Husqvarnas företagstidning. Eftersom Grimlund redan påbörjat sin undersökning så kan även detta påverkat det som skrevs i media. Pratet började förmodligen gå, runt det omfattande bruket, både bland de som brukade det och de som var anhöriga eller icke brukare. Allmänhetens uppfattningar kanske också påskyndade beslutet om receptbeläggning.

Husqvarna AB stödde Grimlunds undersökning och hjälpte till att finansiera den. Huruvida de följde upp undersökningen har jag inte funnit i de fakta jag undersökt. Grimlund rekommenderade ju kampanjer och i Marianas svar på sidan 26 så nämns propagandafilmer. Grimlund menade att föreskrifter skulle finnas för mediciner innehållande fenacetin och föreslog att all medicin som innehöll det endast skulle säljas med recept. Att läkare skulle kunna rekommendera alternativ till fenacetin som inte innehöll det i fall med lång smärttid. All medicin innehållande fenacetin skulle förses med inskription där det stod att det kunde medföra risker med lång konsumtion. Han menade också att forskning gällande analgetika och dess verkningar skulle prioriteras i framtiden.¹⁸⁴

¹⁸⁰ Grimlund (1963) s.8

¹⁸¹ Beskrivs i bakgrunden på s.15

¹⁸² Insyn nr.3 (1959) s.17

¹⁸³ Ibid

¹⁸⁴ Grimlund (1963) s.24

3.5 Vad blev följderna av receptbeläggningen av Dr Hjortons pulver?

När Grimlund skulle påbörja sin undersökning delade han ut en enkät bland de anställda på Husqvarna. Trots att den skulle besvaras anonymt så reagerade arbetarna starkt. Endast en tredjedel besvarade den. Frågeformulär brändes på bål och man menade att detta inkräktade på den personliga integriteten. Arbetarna menade att de inte kunde klara arbetstakten utan Dr Hjortons pulver och att företaget då skulle gå i konkurs med de följderna som det innebar.¹⁸⁵

Det fanns tretusen anställda på hela Husqvarna AB 1958 som Grimlund delade ut enkäter till. Hans undersökning byggs på 956 svar. Resten av enkäterna brändes eller förstördes således.¹⁸⁶

Med utgång av reaktionerna på undersökningen så skulle det således bli ett väldigt ståhej om pulvret försvann. Så blev det dock inte. Det skedde inga större protester. Arbetarna nöjde sig med Koffazonpulvret som inte innehöll fenacetin.¹⁸⁷ Grimlund frågade vad arbetarna tyckte om det nya pulvret och de svarade att det var i det närmaste värdelöst men att man tog några pulver då och då av gammal vana. Dock skiljde sig ju inte försäljningssiffrorna nämnvärt åt när han jämförde Dr Hjortons pulver försäljningen och Koffazonpulver försäljningen i feb 1961. Vilket jag tidigare nämnt.¹⁸⁸ Uppenbarligen var följden av receptbeläggningen av Hjortons pulver att man övergick till ett stort bruk av Koffazon i stället. Åtminstone i början men antagligen, om vi jämför med Leifs svar på sidan 28, så pågick bruket länge.

Som tidigare föredrogs pulverformen. Faktum var att tidigare hade det gått att köpa värktabletter till ett billigare pris än pulver. Även med samma komponenter som i Hjortons pulver till halva priset men man menade att tabletter inte hade någon effekt och att det därför var nödvändigt med pulverform.¹⁸⁹ Således blev också koffazonet betraktat så.

Numera finns Koffazon N i tablettform med samma substanser men med 400 mg fenazon och 50 g koffein.¹⁹⁰ 1961 innehöll koffazonpulvret 500 mg fenazon och 100 mg koffein.¹⁹¹ Mängden koffein var alltså hög och därmed skulle också den uppgiggande effekten varit stor om man jämför med fakta som framkommit här.¹⁹²

Efter att Dr Hjortons pulver blev receptbelagt minskade antalet insjuknande i uremi successivt i Huskvarna med omnejd vilket också var en av följderna.¹⁹³

¹⁸⁵ Husqvarna Fabriksmuseums utställning (2009-10-12)

¹⁸⁶ Grimlund (1963) s.8

¹⁸⁷ Carlsson (2002) s.49

¹⁸⁸ Grimlund (1963) s.19

¹⁸⁹ Ibid s.22

¹⁹⁰ FASS.se (2010-03-02)

¹⁹¹ Grimlund (1963) s.19

¹⁹² Beskrivs i not 32 s. 13

¹⁹³ Carlsson (2002) s.49

4 Resultat och sammanfattande reflektioner

Det som helt klart går som en tråd i både berättelser och fakta är det omfattande behovet av Dr Hjortons pulver hos dem som brukade det. Människor som inte kunde tänka sig att fungera en dag utan att inleda den med ett pulverintag. Människor som trots att det inte var sett som någonting fult eller missbrukande sände andra människor för att göra de dagliga inköpen eller helt enkelt betalade extra pengar för att få sin dagliga dos av pulvret därför att de inte själva ville uppsöka apoteket. Människor som inte kunde utföra sitt arbete utan att först ta en sippa, inte kunde sova utan en sippa och så vidare.

När det gäller omfattningen av bruket ser vi klart i undersökningen att Huskvarna var exceptionellt. Att Jönköping och Huskvarna toppar den undersökning Grimlund gjorde, gällande konsumtion 1959, är inte heller förvånande eftersom dessa städer ligger mycket nära varandra geografiskt. Förmodligen har detta betydelse för konsumtionsbredden. Här måste ett påpekande göras. Grimlunds undersökning avser endast fenacetinbruket och varje Dr Hjortons pulver innehöll 500 mg av detta. Således torde den totala konsumtionen av pulvret i sin helhet ha varit betydligt högre än vad som anges på sidan 19 i denna undersökning.

Det blir då även 700 kg per år av fenazon, eftersom varje pulver även innehöll lika stor mängd av detta som av fenacetin, samt då även 140 kg koffein eftersom pulvret innehöll 100 mg av det. Således skulle den totala förbrukningen av Dr Hjortons pulver legat på 1540 kg/118 g per person och år, 1959 i Huskvarna.

När det gäller omfattningen och bruket av Dr Hjortons pulver i Huskvarna och på Huskvarna AB så tycker jag för övrigt att detta stämmer väl in på den beskrivning som Bejerot ger av en epidemisk toxikomani. Enligt mig var det precis vad som skedde i Huskvarna mellan 1918 och 1961.

När det gäller hur ett beroende av Dr Hjortons pulver kunde skapas så fanns det en hel del att gå på i Grimlunds avhandling såsom arbetstryck olika fysiska problem och grupptricket. Detta kan då kopplas till Olssons och Perssons undersökning eftersom de kommer fram till att olika synsätt går in i varandra när det gäller hur ett missbruk kan uppstå.¹⁹⁴ Det leder till en kedja av orsaker och det är svårt att hitta den egentliga orsaken till missbruket. Dit kan även sociala och kulturella aspekter räknas, eller livssituationer.¹⁹⁵ På det viset kan det förklaras att en individ börjar av en orsak men fortsätter av en annan. Om exempelvis någon började använda Dr Hjortons pulver på grund av huvudvärk eller annan smärta och märkte en allmän förbättring och styrka i kroppen, kunnat tjäna mer till familjen, fått större prestationskrav därifrån och därmed så kan ju ett fortsatt intag ha skett och i sin tur lett till ett beroende. Dessa saker har jag också antagit till viss del i min teori.

Vidare antydde jag att ackordet haft en stor betydelse för anledningen till ett beroende av pulvret och detta menar också Grimlund har haft en avgörande betydelse för både omfattningsgrad och beroende. Alla dessa orsaker, tycker jag, kan kopplas samman till en kedja vilket också Olsson och Persson antyder är betydande för hur ett beroende uppstår.

Olsson och Persson skriver att de flesta i deras studie menar att det kan handla om ett medvetet eller oberoende missbruk. Det medvetna kan då gälla dem som verkligen räknas som missbrukare i samhället såsom heroinister med flera, som skapat beroendet illegal väg, och det omedvetna berör oftast de som är läkemedelsberoende, på legal väg, av vanlig värkmedicin.¹⁹⁶

¹⁹⁴ Olsson & Persson (2003) s.40

¹⁹⁵ Ibid s. 40 ff

¹⁹⁶ Ibid s.41

Många gånger receptfri sådan. Olsson och Persson menar att det inte går att lägga skulden på någon aktör den legala vägen eftersom ingen, varken läkare eller den som blir beroende, har en intention till att det ska bli så.¹⁹⁷

Helt klart är ju, tycker jag, att Dr Hjorton, 1918, inte skapade ett pulver med planer på att det skulle brukas eller missbrukas som det gjorde fram till 1961. Hans intention, tycktes mig, var enbart att försöka hjälpa de stackare som drabbades av Spanska sjukan och rädda liv.

När det gällde innehållet i ett Hjortons pulver så framkom inte att fenacetin eller fenazon kunnat skapa ett direkt beroende även om det framkommit att analgetika kan ge abstinens. Däremot tycker jag att koffeinet kan ha haft med saken att göra efter det som framkommit i undersökningen. Just den stora mängden koffein, som fanns i pulvret, kan ha ställt till det i beroendenaspekt.

I min teori tror jag att omgivningen och anhöriga blivit påverkade av Dr Hjortons pulverbruket. Av vad som framgått här, både i intervjuer och från annat material, så förekom inga tankar på missbruk från något håll. Varken hos de som brukade eller andra. Medlet var i allmänhet godtagbart och inget var konstigt eller farligt med användandet innan Grimlund tog upp saken. Den påverkan som jag funnit, under tiden för den maximerade användningen, är att individer påverkade varandra så att fler tog pulvret, framför allt inom familjer och på Husqvarna AB. Detta har framkommit både i intervjuer och material.

När det gäller orsaker till receptbeläggningen har jag funnit att det i första hand beror på Grimlunds undersökning men att det också kunde finnas orsaker såsom media och omfattning av bruket som påverkade i slutändan.

Fenacetin och amfetamin. Varför kan en förväxling ha skett? Jag tycker att det troligaste är tiden. Jag och förmodligen de flesta kopplar amfetamin till uppiggande effekter, missbruk, aptitnedsättning, övertro på sig själv, hyperaktivitet, knark och så vidare. Detta kan då eventuellt kopplas till det som hände i Husqvarna och således har man dragit slutsatsen att det var amfetamin i efterhand i takt med amfetaminets ökade interaktion i samhället. Med utgång av det så verkar det inte längre så omöjligt att en koppling kunnat ske.

Vad man inte kan bortse från, om det nu har förekommit bulvaner och liknande, är dock sannolikheten för att någon skulle ha tillsatt amfetamin i pulvret för eget bruk eller för försäljning. Ämnet var ju inte främmande i Sverige på 1950-talet i Sverige vilket framkommit i undersökningen. Likaså är det ännu mer sannolikt att detta inträffat när Koffazon började brukas i stället för Dr Hjortons pulver. Söker man på koffazonpulver på Internet i dag så framkommer det på vissa ställen att det är vanligt att det används för att dryga ut amfetamin. Bland annat på ett forum som heter "Flashback" där det är tydligt att människor som brukar amfetamin utbyter information.¹⁹⁸

Tittar vi på de svar som anhöriga med flera lämnat i undersökningen så framgår det också på flera ställen att de tror att det var frågan om knark och jag kopplar även detta till utvecklingen av drogmissbruket i Sverige från 1960 talet och framåt vilket inte skulle vara osannolikt med tanke på att det var strax efter att det uppdagades att Dr Hjortons pulver var farligt och det receptbelades. Bejerot menar, på flera ställen i sin avhandling, att den snabbaste utvecklingen av narkotikabruk skedde i Sverige under just 1960-talet.¹⁹⁹

¹⁹⁷ Olsson & Persson (2003) s. 41

¹⁹⁸ Flashback.org (2010-03-10)

¹⁹⁹ Bejerot (1969) passim

I intervjuvaren fanns det många saker som kunde stämma med verkligheten men inte alltid stämde med fakta jag fått fram här. Jag försökte dock koppla berättelserna till eventuella orsaker som kan ha lett fram till de svar som lämnades. Ingen kände till något om hamstring av pulvret eller bulvaner men flera tog det inte för osannolikt. De flesta kopplade ihop Dr Hjortons pulver med narkotika vilket jag försökt att finna orsaken till i detta arbete eftersom det inte alls var frågan om ett sådant preparat. Däremot tycker jag att det framkommit, som jag tidigare nämnt här, att åtminstone Koffein i så höga doser som det fanns i ett Dr Hjortons pulver kan leda till ett beroende och abstinens besvär både psykiskt och fysiskt. Detta fanns ju också kvar i Koffazonpulvret, som blev ett substitut när originalpulvret försvann, och därmed skulle det fortsatta höga bruket av ”sippor” som dessa pulver också kallades, till följd av receptbeläggningen av Hjortons preparat, kunna förklaras till viss del. Visserligen påstod brukarna enligt Grimlund att det inte var alls lika bra men de tog det ändå. Just koffazonpulverbruket verkar förövrigt vara en av de största följderna av receptbeläggningen av Dr Hjortons pulver förutom att dödligheten i uremi minskade successivt.

Hela denna affär kan verka otrolig men jag vill börja mitt avslut med ett påpekande som kan vara värt att ta med sig. Alla Dr Hjortons pulverpåsar såldes i doskapslar. Alltså varje påse gällde för ett intag. I dag sälj receptfria läkemedel i förpackningar med koffein, oftast med 20 tabletter i varje, så varje gång en tablett intas så är det en dos. Även om doserna handlar om 400 mg per gång, varav 50 mg koffein, i de flesta fall idag och en dos Dr Hjortons pulver innehöll 1100 mg, varav 100 mg koffein, år 1958 så handlar det ändå om en dos. Frågan är då, hur många är det som tar tabletter innehållande koffein flera gånger om dagen nu för tiden? Och hur farlig är egentligen den receptfria medicinen överlag? Hur använder vi egentligen receptfria läkemedel? Är det med medvetenhet och ansvar? Var den, som jag ser, toxikomaniska epidemin i Huskvarna kanske bara en början...?

Jag hade ett citat i början av denna studie och det verkar bra att avsluta med ett:

”Så länge det har funnits läkemedel har det funnits biverkningar. Alla läkemedel, om de har någon effekt alls, kan ge biverkningar. Det gäller gamla såväl som nya mediciner.”²⁰⁰

²⁰⁰ Från tidningen Apoteket Nr 4,1988

5 Källförteckning

5.1 Personkällor

Husqvarna Fabriksmuseum (2009-10-12) utställning, foton samt samtal med museets ansvariga chef Rickard Bindberg och medarbetare.

Samtal med anhörig till f d arbetare på Husqvarna AB kallad Bosse (2009-11-22) och (2010-01-30).

Samtal med en nuvarande Husqvarna AB arbetare kallad Harald.(2009-11-15) och (2010-01-05)

Samtal med anhörig till f d arbetare på Husqvarna AB kallad Mariana. (2010-01-21)

Samtal med f d anställd på Husqvarna AB kallad Leif. (2010-01-23)

Samtal med f d företagsläkare på Husqvarna AB kallad Sven. (2010-01-25)

Samtal med anhörig till f d arbetare på Husqvarna AB kallad Bella. (2010-01-26)

Lindeke, Björn, Apotekarsocieteten, e-mail (2010-02-03)

Samtal med sjuksköterska kallad Kerstin (2010-02-09) och e-mail (2010-02-12).

Samtal med anhörig till f d arbetare på Husqvarna AB kallad Gun-Britt och hennes man kallad Ola (2010-02-22)

5.2 Elektroniska källor

Husqvarna

http://corporate.husqvarna.com/?p=about&s=history&t=timeline&u=detailed&afw_lang=sv (2009-11-03)

Wieck. Fredrick George, Ålund. Otto Wilhelm (red.) (1873-1875) *Det dagliga livets kemi*. Uppfinningarnas bok. Femte bandet. <http://runeberg.org/uppfinn/5> (2009-11-23)

Nationalencyklopedin <http://www.ne.se.bibl.proxy.hj.se/lang/uremi> (2009-11-25) sökord: uremi

Cyber City <http://www2.historia.su.se/urbanhistory/cybcity/stad/huskvarna/historia.htm> (2009-12-01)

FASS.se http://www.fass.se/LIF/produktfakta/fakta_lakare_artikel.jsp?articleID=18334 (2009-12-01)

Nationalencyklopedin <http://www.ne.se.bibl.proxy.hj.se/lang/huskvarna/206573> (2009-12-01)
sökord: Huskvarna.

Huskvarna Viking <http://www.husqvarnaviking.com/se/527.htm> (2009-12-02)

Nationalencyklopedin <http://www.ne.se.bibl.proxy.hj.se/lang/ackordsl%C3%B6n> (2009-12-02)
sökord: ackordslön

Nationalencyklopedin <http://www.ne.se.bibl.proxy.hj.se/sok/medikofilen?type=NE> (2009-12-03)
sökord: medikofil

Husqvarna http://corporate.husqvarna.com/?p=corp&afw_lang=sv (2009-12-04)

Nationalencyklopedin <http://www.ne.se.bibl.proxy.hj.se/lang/pandemi> (2009-12-05) sökord: pandemi

Nationalencyklopedin <http://www.ne.se.bibl.proxy.hj.se/lang/spanska-sjukan> (2009-12-05) sökord: spanska sjukan

Nationalencyklopedin <http://www.ne.se.bibl.proxy.hj.se/fenazon> (2009-12-07) sökord: fenazon

Nationalencyklopedin <http://www.ne.se.bibl.proxy.hj.se/fenacetin> (2009-12-07) sökord: fenacetin

Nationalencyklopedin <http://www.ne.se.bibl.proxy.hj.se/lang/koffein> (2009-12-07) sökord: koffein

Medicine.com <http://www.medterms.com/script/main/art.asp?articlekey=8816> (2009-12-10)

Läkemedelsverket <http://www.lakemedelsverket.se/malgrupp/Allmanhet/Att-anvanda-lakemedel/sarskilda-patientgrupper/Utsattningsbesvar-innebar-inte-lakemedelsberoende/> (2009-12-12).

Nationalencyklopedin http://www.ne.se.bibl.proxy.hj.se/sve/analgetika?i_h_word=analgetika (2009-12-12) sökord: analgetika

WHO http://www.who.int/substance_abuse/terminology/who_lexicon/en/index.html (2009-12-13)

FASS.se
http://www.fass.se/LIF/produktfakta/artikel_produkt.jsp?NplID=20030808000012&DocTypeID=7&UserTypeID=2 (2009-12-20)

PerBos Farmacihistoriska sidor <http://home.swipnet.se/PharmHist/Forelasn/FH36.html> (2010-01-04)

Lagen.nu <https://lagen.nu/1967:866> (2010-01-21)

FASS.se
http://www.fass.se/LIF/produktfakta/substance_products.jsp?substanceId=IDE4POBSU904KVERT1 (2010-02-01)

Ekonomihögskolan i Lund http://209.85.135.132/search?q=cache:YVUY7RvMO-gJ:www.ekh.lu.se/ekhlj/sublevel/teaching/KPI%2520%26%2520l%25F6ner.xls+%C3%A5rsI%C3%B6n+1958&cd=2&hl=sv&ct=clnk&gl=se&lr=lang_sv (2010-02-05)

HÄLSA.se http://www.halsa.se/artiklar_print.asp?artikelid=32 (2010-02-07)

FASS.se http://www.fass.se/LIF/produktfakta/fakta_lakare_artikel.jsp?articleID=29752 (2010-03-02)

Portalen för historisk statistik <http://www.historia.se/> (2010-03-05)

Flashback.org <https://www.flashback.org/t280130> (2010-03-10)

5.3 Tryckta källor

Olsson. Camilla, Persson. Ulrika, (2003) *Den intelligenta tabletten – en fallstudie om läkemedelsberoende*. Lund: Socialhögskolan

Insyn (1959) nummer 3, Årgång 15, *Läkarvarning mot populärt fritt pulver*. Artikel från Stockholmstidningen.

Apoteket (1988) nummer 4, *Historiens beska mediciner*. Artikel

5.4 Litteraturkällor

Bejerot. Nils, (1969) *Narkotikafrågan och samhället*. Stockholm: Bokförlaget Aldus / Bonniers

- Bergensblad. Harry, Hallestig. Walter (1989) *300 år med sikte framåt - en bok om Huskvarna* Huskvarna: Huskvarna Hembygdsförening, Huskvarna AB.
- Carlsson. Magnus, (2002) "Doktor Hjorton och hans pulver" i Thulin. Anders och Söderlind. Tore (red). *Tro, Hopp och Läkekunst*. Jönköpings Läkarsällskap. Jönköping: Tryckeri AB Småland Quebecor.
- Courtwright, David T. (2005) *Drogernas Historia*. Stockholm: Historiska Media
- Grimlund, Kurt (1963) *Phenacetin and renal damage at a Swedish factory* Acta Medica Scandinavica. Stockholm: Kungliga Boktryckeriet, P.A Norstedt & Söner.
- Gudmundsgillet (1986) *Sekelskifte och 20-tal busstrafik*. Årsbok Jönköpings Hembygdsförening. Jönköping: Tryckeri AB Småland.
- Ljungqvist. G.J, (1965) *Huskurer, hästkurer, örtdekokter och vanliga mediciner från äldsta tider till våra dagar*. Forums fackboksredaktion. Uddevalla: Bohusläningens AB
- Patel. Runa, Davidson. Bo, (2003) *Forskningsmetodikens grunder*. Lund: Studentlitteratur
- Skovmand. Sven, (2003) *Bonniers Världshistoria*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag
- Weinberg. Bennett, Alan, Bealer. Bonnie, K, (2002) *The World of coffein*. New York: Routledge
- Östvall. Lars, (2008) *Foto Conny Rich / Conrad Sandberg, Jonny Sandberg (texter: Lars Östvall)*. Jönköpings Länsmuseum. Värnamo: Fälth & Hässler
- Malmström. Sten, Györki. Iréne, Sjögren. Peter, (1979) *Bonniers Svenska Ordbok* Finland: Otava, Keuruu (1990 tredje tryckningen)